

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige
universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historie og klassiske fag

Lloyd Patrick Heldahl Larsen

Fett- og Oljeforsyningen under 1. verdenskrig

– En analyse av statens reguleringer og Statens
Fettdirektorat

Masteroppgave i historie
Trondheim, våren 2012

Fett- og Oljeforsyningen under 1. verdenskrig
- En analyse av statens reguleringer og Statens Fettdirektorat

Masteroppgave i historie

Våren 2012

av **Lloyd Patrick Heldahl Larsen**

FORORD

Om jeg skal se på masteroppgaven min som en fotballkamp, har denne kampen vært lang. Ikke lengre enn andres, men likevel lang. I denne kampen i likhet med andre kamper, har det vært medspillere, motspillere, trenere og tilskuere. Og jeg vil takke alle som har vært med på å gjøre det til en fantastisk kamp.

Først vil jeg vil takke medstudenter på mastergradsstudie i historie ved NTNU, som har vært mine gode medspillere i denne kampen. En kamp hvor vi alle har sett opp og frem mot målet i den andre enden. Takk for det sosiale samværet og de faglige tilbakemeldingene.

Jeg vil takke tilskuerne som har vært min *12. mann*. Takk til alle venner og bekjente. Takk for at dere har motivert og heiet meg fram, og har stolt på at jeg kunne gjøre dette.

Til slutt vil jeg rette en ekstra stor takk til treneren min, Pål Thonstad Sandvik som har vært en den perfekte trener for laget. Du har motivert meg når jeg ikke har spilt på mitt beste. Kommet med forslag til taktikkendringer når det har vært nødvendig. Drevet meg fremover i veien mot målet, selv om jeg har følt at målet har stått veldig langt borte.

Lloyd Patrick Heldahl Larsen
Trondheim, Mai 2012

Innholdsliste

FORORD.....	3
1 – INNLEDNING.....	6
1.1 - Tidligere forskning.....	7
1.2 - Primærkildene.....	11
2 - KRIGENS INNVIRKNING.....	13
2.1 – Hvalfettet.....	14
2.2 - Alliert økonomisk press.....	15
2.3 - Ubåtaktivitetens innvirkning på norsk import og eksport.....	17
2.4 - Norges fetthandel i perioden 1914 til og med 1917.....	19
2.5 - Hvalfangst.....	22
2.6 - Avslutning.....	27
3 - NORSK FORSYNINGSPOLITIKK PERIODEN 1914-1918.....	29
3.1 - Statlig inngrep – Sic volo, sic jubeo.....	29
3.1.1 - Provisjoneringsdepartementet.....	35
3.1.2 - Industrieforsyningsdepartementet.....	37
3.2 - Fettkomiteene.....	39
3.3 - DeNoFa.....	42
3.4 - Ekspropriasjonen av DeNoFas fettbeholdninger.....	43
3.5 - Avslutning.....	44
4 – STATENS FETTDIREKTORAT.....	45
4.1 - Direktoratets opprettelse.....	45
4.2.1 – 1918.....	47
4.2.2 - DeNoFa.....	49
4.2.3 - Margarin.....	49
4.2.4 - Sildeolje.....	50
4.2.5 - Tran og Veras Spisefett.....	51
4.2.6 - Fra Provisjoneringsdepartementet til Industrieforsyningsdepartementet.....	52
4.3 - 1919.....	53
4.4 - 1920.....	55
4.5 - Avvikling av Fettdirektoratet.....	57
4.6 - Avslutning.....	58
5 - Konklusjon.....	60
Kilder og litteratur:.....	64

1 – INNLEDNING

Under første verdenskrig oppstod akutt mangel på en rekke livsnødvendige varer i Norge. Denne oppgaven handler om hvordan statlige myndigheter håndterte denne situasjonen. En enkel definisjon for «politikk» er at «politikk fordelingen av goder og byrder»; spørsmålet her er hvordan man gikk frem for å fordele knappe ressurser i krigstid. Første verdenskrig utgjorde også en brytningstid i den norske sentraladministrasjonens historie. På grunn av ekstraordinære forhold måtte staten regulere stadig nye felter av samfunnslivet.

Denne oppgaven er en detaljstudie av reguleringen av en enkelt varegruppe, nemlig fettstoffer og oljer. Tilgang til disse vareslagene hadde en stor samfunnsmessig betydning, for husholdninger, statlig beredskap, industri og annet næringsliv og ikke minst transportsektoren. Undersøkelsen vil dokumentere hvordan statlige myndigheter gikk frem for å håndtere mangelsituasjonen og hvordan de tilgjengelige fettstoffene og oljen ble fordelt mellom ulike virksomheter og samfunnsgrupper. Oppgavens hovedproblemstilling er: Hvorfor ble Statens Fettdirektorat opprettet, og hvilke oppgaver hadde Statens Fettdirektorat? For å besvare denne problemstillingen må vi undersøke hva som skjedde med tilgangen på fett til Norge; hvilke tiltak ble gjort; og hva slags resultat ble oppnådd.

Oppgaven kommer vi inn på et stort antall politisk oppnevnte grupper og institusjoner som blir med på å belyse både problematikken rundt krisetiltak, og vanskelighetene med å forutse hvilke følger krigen skulle få for den norske statsadministrasjonen. Det blir derfor et poeng å se hvordan de statlige inngrepene ekspanderte fra *råd* og *kommisjoner* til egne *departement* og *direktorater*. Et viktig moment her er å se hvordan de ble opprettet og i hvilket tempo. De nye etatene ble opprettet nokså ad hoc som svar på umiddelbare behov. Planleggingstiden var kort og det ble vanskelig å etablere velfungerende administrativ struktur. Kriseorganene ble derfor stadig omorganisert. Vi vil også undersøke hvordan disse nye organene og krisetiltakene ble avviklet etter første verdenskrig.

Det vi ønsker å få frem gjennom denne oppgaven er å belyse hvilken konsekvens krigen fikk for fettforsyningen til og fra Norge. Når vi snakker om konsekvenser i denne sammenhengen er det viktig å få frem det særegne med denne perioden. Vi skal se på hvordan staten regulerte næringslivets rolle, ved ekspropriasjon av bedrifter i fett- og oljenæringen.

Oppgaven kommer til å deles inn i tre hoveddeler. Kapittel 2 handler om hvorfor mangelen på fett og oljer oppstod. I denne delen kommer fokuset til å ligge på hvilken innvirkning utenlandske aktører hadde på den norske fett og oljeimporten og innvirkningen disse aktørene

hadde på norske myndigheter og næringsliv. Dette skal være med på å svare på første del av problemstillingen: *Hvorfor ble Statens Fettdirektorat opprettet*. I kapittel 3 skal en se nærmere på hvordan norske myndigheter løste mangelen av fett- og oljeressursene. Her kommer vi direkte inn på hvilke politiske beslutninger som ble tatt, og begrunnelsene for disse.

Statens Fettdirektorat ble opprettet i februar 1918. Kapittel 4 handler om hvilke oppgaver direktoratet utførte, hvordan det klarte å håndtere krigstidens ekstraordinære behov og hvordan det gradvis ble avvirket etter at verdenskrigen var slutt.

1.1 - Tidligere forskning

Vi kommer her til å gå gjennom noen aktuelle forskningsarbeid som er gjort på området, både når det kommer til de politiske endringene; når det kommer til hvalfangstens historie og til fett og oljeindustrien i Norge. Mye av det som er skrevet om skrevet om dette temaet er av eldre dato, der mye av litteraturen som jeg har valgt å støtte meg er blitt skrevet fra 1930-tallet frem til slutten av 1970-tallet. Dette kan jo sikkert ha en sammenheng med at det i senere tider har vært mer fokus blant norske historikere hva som skjedde under 2. verdenskrig; at det som er skrevet om Norge rundt første verdenskrig har dreid seg om sjøfolkene som måtte bøte med livet, eller om norsk klassekamp.

Kåre D. Tønnesson er den historikeren som berører mitt tema nærmest i sitt bidrag til fem bindsverket om sentraladministrasjonens historie. Tønnesson har skrevet bind 4 i dette verket som omhandler perioden fra 1914-1940. Tønnesson starter boken med å fastslå at året 1914 er et skille for sentraladministrasjonens historie fordi staten, på grunn av verdenskrigen, ble drevet langt utenfor sine grensene for sin tidligere virksomhet, som igjen førte med seg en stor utvidelse av administrasjonsapparatet. Tønnesson argumenter også for at dette ikke bare var en episode selv om tiltakene virket ekstraordinære. *«aksellererende faktorer innen langtidsbevegelsen mot utvidelse av statens virkefelt.»*¹ Et annet argument Tønnesson kommer med går også med i retningen mot et venstreorientert politisk virkefelt. Hele perioden vi skal ta for oss falt under perioden med Gunnar Knudsen som statsminister, og at det derfor var mulig for Høyre å kritisere politikken som ble fulgt. Argumentasjonen fra Høyresiden gikk på at venstreflertallet utnyttet krigsvilkårene for å utvide statsmakten ut over det nødvendigheten tilsa. Selv om dette var et argument mot «krisetiltakene» er ikke grunnlag å si at de kom fra en prinsipielt venstreprogram, da de fleste krisetiltakene som ble

¹ Tønnesson, Kåre D. *Sentraladministrasjonens historie - Bind 4 1914-1940*. Oslo, 1979: Side 1.

gjort under verdenskrigen ble avvirket etter krigens slutt.²

Det er også gjort forskning på krisehåndteringen på lokalt plan. Erik Gottberg Eide skriver i masteravhandling *Klin kokos*, en analyse av statens krisehåndteringspolitikk ovenfor kommunene. Fokuset i denne avhandlingen ligger på kommunal krisehåndtering og provianteringsrådet i Bergen kommune.³ Forholdet mellom forvaltningsnivåene kommune og stat; hvordan kommunen benyttet sitt handlingsrom, og hvilke økonomiske forutsetninger kommunene hadde å forholde seg til. Eide argumenterer for at kommunikasjonen mellom kommunene og sentralmyndighetene var vag, og at det ikke var opprettet en sammordning for de kommunale provianteringsrådene. Han peker på at kommunene ikke hadde brukt sitt lokale handlingsrom, slik at staten måtte gripe inn med tvang kommunene gjennom lovreguleringer og direktestyring.⁴ Dette er ikke et tema vi kommer til å ta opp i denne oppgaven, selv om det er interessant at de tidlige provianteringsrådene ikke fungerte optimalt. Kan denne observasjonen vært med å øke nødvendigheten av en større sentraladministrasjon?

Det var det norske næringslivet som handlet med husholdningsartikler som først fikk kjenne de nye konjunktursvingningene i Norge. Næringslivet hadde som en av sine viktigste oppgaver å sikre landet forsyninger. Norge var svært avhengig av forsyninger, da spesielt i dette tilfellet råstoffene man fikk fra blant annet hvalfangsten. På samme tid hadde eksportnæringen eksistensgrunnlag sitt ved å ha kunder også utenfor landets grenser. Det har blitt argumentert at en av grunnene til at Staten måtte ta på seg flere oppgaver var at det ble umulig å ha et skille mellom næringslivet og den utenrikspolitiske linje.

Norge hadde helt siden 1905 vært opptatt av å beholde nøytraliteten, hvor det i under 1. verdenskrig var vanskelig å holde nøytraliteten samtidig som å holde importen oppe. Thomas Chr. Wyller mener dette ble to sider av samme sak, og derfor måtte næringslivet følge de samme myndighetsinstitusjonene som utenrikspolitikken. Wyller har i sin artikkel *Statens Myndighetsområde* sett nærmere på hvordan Staten økte sin myndighet innen samfunnsområder som tidligere ikke var en del av statens virkefelt.⁵ Når vi snakker om næringslivet, var det i denne sammenheng først og fremst den delen av næringslivet som gikk ut mot utenlandske aktører.⁶ For å fortsette med Wyllers analyse, kom han frem til at et felles mål både i næringslivet og utenrikspolitikken førte til både å sikre vår egen nøytralitet, og i best mulig måte skaffe de

2 Tønnesson 1979: 2

3 Eide, Erik Gotteberg, *Klin kokos: Kommunal krisehåndtering under første verdenskrig*. Bergen 2010: 3

4 Eide 2010: 50

5 Wyller, Thomas Chr. *Utvidelsen av statens myndighetsområde i Norge under første verdenskrig*. I Historisk Tidsskrift 1959/60 nr. 39. side 322

6 Wyller 1959/60: 322

levnetsmidler det norske samfunnet trengte.

Rune Slagstad har skrevet boken *De nasjonale strategier*. I denne boken kommer den politiske strategien frem. Både når det kommer til sosialpolitikkpolitikk (som også Tønnesson var inne på) og utenrikspolitiske hensyn. Boken tar for seg den politiske utvikling og dets strategier fra Embetsmannsstaten frem til vår tid, og for oss blir det Del II av boken med tittelen *Venstrestaten*, som blir den viktigste. Slagstad tar for seg strategier som Venstre ønsket å få frem gjennom en aktiv sosialpolitikk, hvor staten skulle ta et større ansvar. Slagstad setter ofte politikere Gunnar Knudsen og Johan Castberg opp mot hverandre selv om de begge ønsket sosial rettferdighet gjennom reguleringer fra staten.

Samfundet pligter aa beskytte de svake i samfundet, saavidt det står i dets magt, at sørge for, at i samfundslivet skal ikke naturens haarde lov gjælde, at den sterkere traaker den svakere ned, samfundet skal sørge for aa verne den svake, som ikke har kraft nok til at verne sig selv. Denne store tanke kan ogsaa uttrykkes med det fremmedords, solidaritet, at vi føler os solidariske med hinanden.⁷

Vi ser her at Castberg mente det var en plikt å verne om de som ikke kunne hjelpe seg selv og at man derfor måtte ha sosiale reformer. Slagstad bruker underoverskriften Etisk-demokratisk modernisering på dette temaet. Så dette er et av de underliggende spørsmåklene som vi skal se nærmere på i denne oppgaven. Var forvaltningen av fett under fettmonopolet og kriseadministrasjonen en form for sosialpolitikk reform. Økt statlig kontroll stod i en motsetning mot liberalismens frihetslære og dets tanker om den frie konkurranse og samfunnets plikt til å ikke blande seg i de private arbeidsforhold.

Trond Nordby blir referert til i Slagstads bok, hvor han bruker termene ”negativ og positiv definert intervensjon” Med dette mener han at reguleringstilhengere hadde ulik forestilling av hva en ønsket og hva en ikke ønsket. Det som var ”negativ definert intervensjon” hadde en forestilling om hva de ikke ønsket, det vil si at man ønsket statlig regulering på grunn av at man hadde en forestilling om at det kom til å få negative konsekvenser om en ikke gjorde det. I motsetning til de som hadde en ”positiv definert intervensjon” var forkjempere for statlig regulering på grunn av politisk oppstilte mål.⁸

⁷ Slagstad, Rune, *De nasjonale Strategier*, Pax Forlag, Oslo 1998: side 140-141.

⁸ Slagstad 1998: 141

”De næringsdrivende reserverte seg mot den liberalistiske lære om et fritt næringsliv og en passiv stat. De ville ha en kraftigere statsledelse til beste for et næringsliv i dynamisk ekspansjon”. Kravet om et eget næringsdepartement med industrien i sentrum, kom etter at landbruket fikk sitt departement i 1900.”⁹

Castberg ønsket å imøtekomme dette kravet gjennom et eget departement som gav sosialpolitikken en fremskutt rolle i et slikt departement, dette var noe de næringsdrivende ikke var helt enig i, og ønsket et rent industridepartement. På samme måte var Gunnar Knudsen også enig i at en trengte større kraft i sosiale reformer, men kritisk til å ha det i et eget departement.

Wyller argumenterer for at sosiallovgivningen ikke ble forårsaket av krisetilstanden, og at den utvidelse av statsmyndighet som her fant sted hadde sine røtter klart lengre tilbake enn til 1914.

Per Fuglum har skrevet en biografi om Statsminister Gunnar Knudsen. Selv om dette er en biografi er den også med på å kaste lys over partiforholdene og den parlamentariske utviklingen i Norge. Kapitlene 7-13 tar for seg perioden som vi skal se nærmere på i denne oppgaven, og er med på å belyse Gunnar Knudsens og venstres politikk og ideologi. Det er også et stort fokus på kriseadministrasjonens politikk i kriseårene, og fokus på sosialreformene som Venstre hadde stilt til valg på ved valget i 1912.¹⁰

Det økte presset på skipsfarten og utenrikshandelen gjorde at det også ble en politisk uro innad i landet. Regjeringen ble kritisert fra flere hold at man ikke under noen omstendigheter måtte la andre stater utøve kontroll over norske politiske beslutninger.

”Tilgangen på drivstoff og brensel begynte nå for alvor å bli et viktig tema i diskusjonen om forsyningspolitikken. Tilførselen av kull og koks var usikker, og lagrene av olje og oljeprodukter minket faretruende. I Stortinget fremkastet Hornsrud ideen om et statlig petroleumsmonopol. Heller ikke her hadde Knudsen avgjørende prinsipielle innvendinger mot monopolisering.”¹¹

Men en kan si at selv om denne boken har sitt hovedfokus på personen Gunnar Knudsen er det mange elementer som omhandler politiske beslutninger.

Johan Tønnessen, som ikke må blandes med Kåre D. Tønnesson har skrevet Hvalfangstens historie i flere bind. Disse bøkene er en gjennomgang av den moderne hvalfangsthistorien i Norge, og vi får her en hovedsaklig kronologisk gjennomgang av den moderne Norske hvalfangsten. Boken tar for seg både temaer fra produksjonsmåter og frakt; sosiale fremstillinger om folkene som drev med hvalfangsten. Boken i seg selv tar ikke opp så mye av de politiske strategiene eller den statlige

9 Slagstad 1998: 143

10 Fuglum, Per: *En skute – en skipper – Gunnar Knudsen som statsminister*, Trondheim 1989: side 241

11 Fuglum 1989: 286

hvalfangsten i Norge, men forteller om endringer i hvalfangsten. Det er kapittel 12 som er aktuelt i dette arbeidet, og tar for seg perioden rundt 1. verdenskrig. Her blir det tatt for seg de utfordringene den norske staten sto ovenfor både i verdensfangsten og i relasjonene til andre stater både før under og etter 1. verdenskrig. Tønnessen selv argumenterer for at perioden ikke er lagt stor vekt på. Dette fordi perioden var ekstraordinær, og er av mindre interesse for fangsthistorien.

1.2 - Primærkildene

I kildene vi skal bruke kommer vi først og fremst til å støtte oss til Stortingsforhandlingene, Statens Fettdirektorats arkiv og Sigvald Schmidt-Nielsens privatarkiv.

Stortingsforhandlingene gir en detaljert beskrivelse av både over det som skjedde på stortingets talerstol og de årlige beretningene som ble meldt tilbake til stortinget fra departementene, direktoratene, kommisjonene og komiteene. Stortingsforhandlingene inneholder dermed rikholdig informasjon om statens krisehåndtering under første verdenskrig, og om opprettelsen av og virksomheten til nyopprettede institusjoner som Provianteringsdepartementet, Industriforsyningsdepartementet og Statens Fettdirektorat.

Arkivmaterialet for Statens Fettdirektorat består av ca 60 hyllemeter med materiale. Dette arkivet er bare delvis ordnet. Det at arkivet består av så mye materialet har gjort at jeg har valgt å velge bort de delene av arkivet som ikke var ordnet, og heller fokusere på det som gikk på korrespondanse for å skape et bilde av hvilket arbeid som ble gjort. Korrespondansen strekker seg fra 1917 til 1920, likevel er det en del hull i denne korrespondansen som sikkert ligger i de delene som fortsatt ikke er ordnet. Å få oversikt over hva som var ordnet og ikke ordnet var umulig. I mapper som skulle inneholde korrespondanser var eksempler på at det ikke bare var korrespondanser. Dette kan være med på å danne et bilde Statens Fettdirektorat som en ad hoc løsning. Gjennom korrespondansen ønsker vi likevel å skaffe oss et bilde om hvilke arbeidsoppgaver Statens Fettdirektorat hadde.

I dette arkivet finner en også kopibøker som holder oversikt over kvantum av inngående og utgående artikler. Denne delen har jeg valgt bort fra, og støtter meg istedet til *Norges Offisielle statistikk (SSB)* Som gir en oversikt over eksport og import av fett, og oversikt over fettbeholdningene.

Jeg har i tillegg brukt professor Sigvald Schmidt-Nielsens privatarkiv. I dette arkivet har jeg

funnet mye korrespondanse både til fettkomiteene, Statens Fettdirektorat, Provisjonsdepartementet etc. I dette arkivet finnes også endel utklipp fra aviser og ukeblad som har vært aktuelt for denne oppgaven. Arkivet som befinner seg NTNUs Universitetsbibliotek i Trondheim, og er meget godt ivaretatt. Arkivets ryddighet gjorde det enkelt å finne det som kunne være aktuelt for dette arbeidet.

2 - KRIGENS INNVIRKNING

Da 1. verdenskrig brøt ut, var det var et mål for den norske stat og holde seg nøytral, selv om de ledende politikerne visste at Norges sikkerhet hvilte på stormaktenes felles interesse. Statens rettigheter og plikter under krig var i løpet av de siste 60 år regulet i en rekke mellomstatlige avtaler. Ifølge disse konvensjonene var den nøytrale statens territorium ukrenkelig. Den nøytrale staten var på sin side forpliktet til etter evne å sette seg imot krenkelser. Både handelsfartøy og krigskip hadde krav på fri passasje gjennom nøytrale farvann, så lenge gjennomfarten ikke var ledd i krigsoperasjoner. Her fantes det ett unntak, med mindre det nøytrale landet forbød gjennomfart for alle de krigførende.¹²

De krigførende makter hadde også behov som måtte oppfylles. Krigen hadde ført til at store deler av den mannlige arbeidsstokken ble tatt ut av industrien, og de krigførende maktene la om produksjonen sin til å arbeide for krigsformål. Dette førte igjen til en nedgang i produksjonen av næringsmidler og forbruksartikler for sivilbefolkningen. Dette var hovedgrunnen til at de krigførende makter hadde et ønske om å sikre seg så store deler som mulig av norsk produksjon.¹³

I dette kapitlet skal vi se nærmere på årsakene for at beholdningene av fett og olje til Norge ble lave. Vi har valgt å dele perioden i to separate kapitler, hvor vi i dette kapitlet skal se nærmere på årsakene til at beholdningene og importen av fett til landet ble så lave.

Det vi skal fokusere på i dette kapitlet er økonomisk press fra Storbritannia, hvordan tyske myndigheter reagerte på dette gjennom senkning av norske skip. Krigen fikk store konsekvenser for den norske fettindustrien, og vi skal derfor se nærmere på hva som skjedde med hvalfangsten, som var en stor ressurs for fettindustrien. Videre skal vi se nærmere på hva som førte til den statlige hvalfangsten. For å vise hvilke konsekvenser presset på utenlandske aktører hadde på den norske fett og oljeindustrien, kommer vi til å se nærmere på handelstatistikken for årene 1914 til 1917. På bakgrunn av det som kommer frem i dette kapitlet skal vi bevege oss over til hvilke foranstaltninger og grep staten gjorde for å motarbeide mangelen på fett og oljer. For å forklare viktigheten av hvalolje og bruksområder, starter vi med en kort redegjørelse om denne type olje.

¹² Berg, Roald: *Norge på egen hånd 1905-1920 - Bind 2 Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo 1995. Side: 181-182

¹³ Provisianteringsdepartementet: *Beretning om Industrieforsyningsdepartementets virksomhet*. Bilag til st.med. nr. 14 for 1922. Side 2.

2.1 – Hvalfettet

Ved fangst av hval var det først og fremst oljen som var den edleste bestanddelen. Oljen fra hvalen fantes i alle de tre hovedbestanddelene, spekk, kjøtt og ben. For å få oljen ut av disse delene måtte man koke delene av hvalen. Ved å koke en 100 tonns hval mente man at det var mulig å få ca 20 tonn olje. Oljen som ble tatt fra hvalen kunne ha svært varierende kvalitet, og verdien ble bestemt ut ifra nivået av frie fettsyrer, men også lukt og farge hadde betydning. Derfor ble oljen klassifisert i fire sorter oljer etter omtrent denne skalaen¹⁴:

Nr.	Fri fettsyre	Farge	Smak
0/1	Inntil 2 %	Lys gul	Svak Transmak
2	2-6 %	Gul	Svak Transmak
3	6-15 %	Gul-rød-brun	Svak harsk smak
4	15-60 %	Brun-svart	Sterk harsk smak

Som spise fett var det større skepsis til å bruke herdet hvaloljen. På grunn av smaken var det ikke på tale å bruke hvaloljen, som til nå bare hadde rå eller raffinert, som spise fett. Det hadde kommet opp spørsmål om det var mulig å bruke fett som spise fett når den ble herdet. Ved herding kunne man fjerne det meste av lukten og smaken, samtidig som man fikk smeltepunktet opp. Det ferdige produktet etter herding lignet mer på smult eller vegetabilsk fett, og derfor kom spørsmålene igjen opp om det kunne brukes som menneskelig føde. I spise fettindustrien var det spesielt to produkter hvor det herdete hvalfettet kunne komme til nytte, som smult og margarin.

Fett og oljeindustrien hadde som oppgave å herde fett slik at det kunne brukes på flere områder enn det den hadde tidligere. Tidligere hadde hvaloljen hatt et forholdsvis begrenset bruksområde, hvor det meste gikk til såpe, belysning, smøremidler og garving. Grunnen til at det først og fremst var disse bruksområdene den bruktes til var den særegne lukten og det faktum at oljen var flytende ved romtemperatur. Da oljen kunne gjøres om til fast fett, gav dette muligheten til nye bruksområder og utbedring på allerede eksisterende produkter. Ved å gjøre fett hardere kunne man bruke det til stearinlys. Innenfor dette område var det ingen tekniske vansker ved å herde oljen. Det som var det store spørsmålet var om herdingen var lønnsomt, da det tok lengere tid å herde

¹⁴ Tønnessen, Johan Nicolay: *Den Moderne Hvalfangst Historie – Opprinnelse og Utvikling* 3. Bind: *Verdensfangsten 1883-1924 Del 2 1914-1924*, Sandefjord 1969 Side: 8

fettet, jo hardere det skulle bli.¹⁵

For såpefabrikkene var utviklingen innenfor fett- og oljeindustrien enda gunstigere. Såpefabrikkene brukte bare fettsyrene slik at glyserinen måtte fjernes før fettene kunne brukes som råstoff for faste såpetyper for eksempel toalett og husholdningsåper. I produksjonen av de faste såpene var glyserinen et biprodukt. Før krigen brukte såpefabrikantene hvilolje nr. 0/1 og 2 til fremstilling av bløtere såper for eksempel grønnsåpe, hvor glyserinen ikke ble skilt ut. Glyserinen i seg selv var en god handelsvare som hadde en enkel spaltningsprosess og oppnådde gode priser. Glyserinen var også viktig for ammunisjonsindustrien og kunne derfor bli ansett som kontrabande.¹⁶

2.2 - Alliert økonomisk press

Storbritannia begynte å øve økonomisk press på Norge i November 1914, da Storbritannia ville sperre den nordlige delen av nordsjøen. Norske skip måtte da følge en fast rute sørover langs den britiske kysten og gjennom den engelske kanal. Dette protesterte den Norske regjeringen på, med det argumentet med at det for det første var en omvei, og at de sjøområdene var svært farlig på grunn av minefeltene. Etter en stund fikk norsk skip benytte en annen rute som gikk på nordsiden av Storbritannia, så lenge de gikk innom Kirkwall på Orknøyene for inspeksjon¹⁷

Grunnen til at Storbritannia ønsket norske skip i en fast rute, var for å kunne drive inspeksjon av norske skip og beslaglegge varer som Storbritannia mente var krigskontrabande. Storbritannia mente at hvalolje var en «betinget krigskontrabande». Dette uttrykket er hentet fra Londondeklarasjonen av 26. februar 1909, hvor det ble forsøkt å fastslå krigførende og nøytrales rettigheter til sjøs. Når det kom til kontrabande skjelnet deklarasjonen mellom tre grupper: *absolutt kontrabande*, det vil si rent krigsmateriell, *betinget kontrabande*, som omfattet varer som trengtes til krigføringen, men samtidig også var uunnverlige for sivilbefolkningen. For betinget kontrabande kunne slike varer bare oppbringes hvis de var bestilt av fiendens regjering eller stridskrefter, men ikke hvis skipet først skulle anløpe en nøytral havn og eventuelt losse varene der. Den siste gruppen var *frie varer* som ikke kunne beslaglegges. Londondeklarasjonen ble aldri ratifisert av noen andre stater, og derfor var det ingen internasjonalt bindende avtale for krigførende og nøytrale stater til sjøs.¹⁸

15 Manuskript til De Nordiske Fabrikker AS Historie: *Hva skal hvalfettet brukes til?* Side 1

16 Manuskript til De Nordiske Fabrikker AS Historie: *Hva skal hvalfettet brukes til?* Side 2

17 Furre, Berge: *Norsk historie 1914 – 2000 Industrisamfunnet – frå vokterive til framtidstil.* Oslo 1999, side 27

18 Tønnessen 1969: 141

Hvaloljen som ble fraktet til Norge for foredling, ble i store deler solgt videre til Tyskland og det nøytrale Nederland. Når det kommer til omfanget av eksportert til utlandet skal vi se nærmere på dette mot slutten av kapitlet. Denne videreeksporten av hvalolje var argumentasjonen til Storbritannia for å sette hvaloljen som *betinget kontrabande*.¹⁹ Storbritannia ønsket ikke å forhindre hvaloljen fra å komme til Norge, likevel måtte ikke varer som ble fabrikkert i Norge sendes til Tyskland.

Et eksempel på dette kom i November 1914 da skipet «Pythia» fra firmaet Dominion Whaling Co. i Sandefjord. Skipet skulle etter planen til Norge og losse sin last der, reiste videre etter noen dager fra Sandefjord til Lübeck i Tyskland. Denne saken satt igang presset på Norge for å få opprettet et eksportforbud av disse varene. Slik jeg ser det var det viktig for Storbritannia ikke bare at det ble et eksportforbud fra Norge til Tyskland, men et generelt eksportforbud slik at varene ikke kunne benytte seg av omveier. Et slikt forbud, mente norske fabrikker, med DeNoFa og Vera Fettraffineri i spissen, kom til å sette deres eksistens i fare. Dette fordi kontrakter fabrikkene hadde kom ikke bare til å forhindre inntjening på kort sikt, men også miste marked som allerede var opparbeidet til andre utenlandske selskap.²⁰

Presset på DeNoFa økte på grunn av mistenkeliggjøringen rundt deres transport av fettstoffer til Tyskland, og det britiske utenriksdepartementet (Foreign Office) ønsket å få kontroll på dette. Gjennom forhandlinger mellom DeNoFa og Foreign Office prøvde man å komme til enighet med en avtale som skulle sikre videre drift på DeNoFa under krigen. Den opprinnelige avtalen strandet på punktet om at hele DeNoFas lagre skulle overtas av Britiske myndigheter etter krigens slutt, likevel kom de til enighet etter lange forhandlinger. Hvor resultatet ble at selskapets handlefrihet ble innskrenket til et minimum.²¹ Å utdype forhandlingene vil i denne sammenhengen blir for innviklet, selv om det er verdt å merke seg at Foreign Office drev forhandlinger med, og la press på, private norske selskap for å forhindre at forskjellige typer fett skulle selges til Tyskland. Gjennom avtaler med flere bransjer skulle transporten fra Norge til Sentralmaktene forhindres, herunder også fettbeholdningene.

USA ble trukket inn i krigen i april 1917, etter flere torpederinger av Amerikanske handels- og passasjerskip utført av tyske ubåter. For Norges del gjorde dette importsituasjonen enda mer prekær. Etter krigens utbrudd hadde USA «nøkkelen til Norges velferd».²² I rollen hadde USA hadde vært viktig for norsk import av livsviktige råvarer, ved å selge varer til dem som kunne betale

19 Tønnessen 1969: 141

20 Tønnessen 1969: 151

21 Manuskript til De Nordiske Fabrikker AS Historie – *Hvordan en ny avtale ble brakt i havn*, Side 5-8

22 Berg 1995: 229

for seg. Det ble opprettet amerikanske eksportrestriksjoner sommeren 1917, som gjorde det vanskelig for norske myndigheter få istand avtaler på fett og oljer. Restriksjonene ble til etter at det ble opprettet en interalliert blokadekomite, som gjorde at amerikanske myndigheter la seg på samme linje som de britiske. Amerikanerne gikk nå inn for å sørge først og fremst for sine allierte, slik at de nøytrale måtte komme i andre rekke.²³

Det var et mål for den norske stat og holde seg nøytral, selv om de ledende politikerne visste at Norges sikkerhet hvilte på stormaktenes felles interesse. Den forsvarspolitiske nyorienteringen som kom i 1912 ved flåteplanen, skulle sikre nøytraliteten i en europeisk sjøkrig mellom stormaktene. Likevel var det det folkerettslige, og ikke de militære som skulle beskytte Norges nøytralitet.

Dette viste at staten var nøytral. Likevel kunne ikke staten sette restriksjoner mot næringslivet som handlet med de krigførende. Nøytrale skip som fraktet kontrabande, som var krigsviktige varer, eller prøvde å bryte blokader kunne bli beslaglagt. I slike tilfeller var ikke dette et statlig anliggende, men redernes problem. Den viktigste forpliktelsen til den nøytrale staten var å behandle de krigførende upartisk. For eksempel hvis staten innførte eksportforbud på en vare, skulle denne håndheves ovenfor samtlige av de krigførende nasjonene.²⁴

2.3 - Ubåtaktivitetens innvirkning på norsk import og eksport

Når vi nå har sett på den britiske synet på den norske fett og oljeimporten, skal vi nå bevege oss over til å se på hvordan Tyskland reagerte på den britiske innflytelsen på norsk eksportpolitikk.

4. Februar 1915 kunngjorde Tyskland at områdene rundt de britiske øyer ble sett på som *Kriegsgebiet* eller krigsområde, som gjorde at ingen skip kunne bli sett på som sikre uansett hvilken last eller mannskap som var ombord. Dette var et mottrekk mot den handelen britene presset gjennom mot de nordiske landene. Tyskland gikk inn for en uinnskrenket ubåtkrig mot fartøy i Nordsjøen. Tyskland ønsket å forhindre importen av forsyninger som var viktige for Storbritannia og Frankrike, og forsvarte politikken med at britiske båter missbrukte nøytrale lands flagg på båtene for å lure ubåtene om deres egentlige nasjonalitet og hensikt. Selv om Norge sammen med de andre nordiske landene leverte en protest på dette til Tyskland, var ikke de nordiske landene sikker på at en uinnskrenket ubåtkrig kom til å få store konsekvenser. De nordiske landene trodde ikke den

23 Manuskript til De Nordiske Fabrikker AS Historie – *Ekspropriasjonen av DeNoFas fettbeholdninger*; side 3

24 Berg 1995: 182

tyske marinen var i besittelse av en stor flåte med ubåter.²⁵

Blokade og ubåtkrig ble en ond sirkel for de nøytrale landene, og nye runder med restriksjoner ble gjennomført fra ententemaktene med Storbritannia og Frankrike i spissen. Storbritannia og Frankrike ønsket å kneble de nøytrale landene som drev handel med Tyskland og ønsket å sette maksimalfrakter på varene. Gjennom denne politikken ønsket Storbritannia at de nordiske landene garanterte for at de ville selge varene på det nordiske markedet, og at Storbritannia skulle få returfrakt tilbake fra de nordiske landene, uten at frakten endte opp i Tyskland.²⁶

På denne måten kan vi si at kontrabande og blokade både var en direkte og en indirekte årsak til den norske fettmangelen.

Det ble rettet skarp kritikk mot den tyske ubåtpolitikken av det norske næringslivet. Blant annet ble det protestert heftig fra norske handelsmenn i aviser og magasiner, på det de så på som galskap bedrevet av den tyske krigsmakten. I Farmand ble det skrevet flere innlegg som rettet seg mot tyske myndigheter, men også mot det tyske folk. *«Det er ganske uforstaaelig, hvorledes et helt folk kan blive grebet af forbrydersk vanvidd, saa det ikke alene begaar slige umenneskelige handlinger, men endogsaa forherliger den som udslag af stort heltemod.»*²⁷

Den tyske ubåtkrigen fikk utover 1916 større betydning enn det den norske regjeringen hadde først forutsett, ifølge Salter's statistikk ble 272 496 tonn frakt senket av tyske ubåter, hvor mesteparten av disse ble sunket på høsten 1916. Konklusjonen på ubåttaktiviteten ble at den tyske marinen nå hadde et langt større antall ubåter enn man først hadde antatt.²⁸ Dette førte til at både tonnasjeprisene og skipsprisene steg til nye høyder.

Norge var nå i en posisjon med press fra begge hold, og gjennom den uinnskrenkede ubåtkrigen. Fra 1917 strammet grepet seg om Norge, og krigstapene steg voldsomt.²⁹ Den 22. Mars mottok det norske utenriksdepartementet et notat fra tyske myndigheter hvor det kom frem at all skipsfart i Nordishavet ville kunne bli rammet av tyske våpen. Tyske myndigheter hadde opprettet et sperreområde utenfor kysten av Finnmark og Nordishavet. Områdene dette dreide seg om var i hovedsak de områdene som var 4 nautiske mil utenfor finnmarkskysten. Problemet med dette var at mye av fangsten i dette område var lengre ute til havs enn de 4 nautiske milene som var «fredet» for de norske fiskebåtene, og at dette kom til å få store økonomiske konsekvenser for fiskerinæringen og den store fiskebefolkningen i Finnmark. Fra Stortingets talerstol den 29. mars spurte Hagbart

25Riste, Olav: *Norway's Foreign Relations – A history*. Oslo 2004, side 94-95

26Keilhau, Wilhelm: *Norge og Verdenskrigen*, 1927 Oslo: side 180

27Farmand Nr. 12 25. mars 1916 26. årgang

28Keilhau 1927: 182

29Kjeldstadli, Knut: *Aschehougs norgeshistorie - Et splittet samfunn*. Oslo 1994, side 84

Lund³⁰ om hva som ble gjort av regjeringen på dette spørsmålet. Regjeringen med utenriksminister Nils Claus Ihlen i spissen kunne da meddele at en protestnote var oversendt den tyske ministeren, hvor norske myndigheter hadde forklart viktigheten av områdene både for fiskeri-, fangstnæringen og kysttrafikken ellers.³¹ Der har ikke vært mulig for meg i denne sammenheng finne noe svar fra tyske myndigheter på protestnoten. Likevel ble det inngått en tonnasjeavtale med britiske myndigheter som førte til at norske skip midlertidig ble overført til britisk bruk. Skipene ble satt inn i mindre farlige ruter. Roald Berg skriver at torpederinger avtok etter at britiske myndigheter startet med konvoiering i samarbeid med den norske marine.³²

2.4 - Norges fetthandel i perioden 1914 til og med 1917

Vi skal her se nærmere på fett- og oljeimporten og -eksporten for årene før fettdirektoratet ble opprettet. Det er et stort materiale som forteller om handelen for disse årene, og det kan i disse tallene være litt upresise da flere typer fettstoffer bare blir behandlet som en varegruppe. For året 1914 kommer det frem av Det Statistiske Centralbyrå (SSB), at innførselen av «*Talg, olje, tjære, gummi o. lign. stoffer*» var over 137.000 tonn.³³ Av dette var det ca 10.000 tonn med Fett, spekk og talg; ca. 116.000 tonn «oljer osv.» og ca. 10.000 tonn tjærer, gummier, harpikser osv.³⁴

Det ble også eksportert store mengder fett det samme året. I disse tabellene kommer det frem at dette er også utførsel av «*fremmede varer*». Slik jeg tolker dette, vil det si at endel varer ble importert til Norge uten at det var siste bestemmelsessted. Som vi nevnte tidligere i kapitlet viser dette muligens varer som brukte Norge som transitthavn, eventuelt fabrikkert, før de ble fraktet videre til for eksempel Tyskland og Østerrike.

Når det gjelder eksporten av fett lå det i det første året av verdenskrigen på 71.000 tonn tilsammen av de forskjellige slagene av både fett, oljer og tjærer. For det som gjaldt for fremmede varer var dette tallet nesten 4.000 tonn.³⁵ Dette vel si at det var ca. 75.000 tonn av fett og oljer som ble eksportert ut av landet i 1914. Summen av dette ble at den norske handelen hadde et

30 Hagbart Lund var stortingsrepresentant for Venstre fra Finnmark i perioden 1913-1924. Lund var også medlem av en rekke kommisjoner, blant andre Statens rådgivende provianteringskommisjon.

31

32 Berg: 226

33 Norges Offisielle statistik VI.70: *Norges Handel 1914-1915*, Handel 1914 Tabel. 1 – *Summarisk oversigt over den samlede indførsel og utførsel*. Kristiania 1916. Side 2 og 3.

34 Norges Offisielle statistik VI.70: *Norges Handel 1914-1915*, Handel 1914 Tabel 2 – *Mængde, værdi og toldbeløb av samtlige indførte varer*. Kristiania 1916. Side 18-20.

35 Norges Offisielle statistik VI.70: *Norges Handel 1914-1915*, Handel 1914 Tabel 3a – *Mængde, værdi og toldbeløb av samtlige utførte og fremmede varer*. Kristiania 1916. Side 53-55.

handelsoverskudd på ca. 62.000 tonn med fett, oljer og tjærer.

Det som er interessant videre er å se virkningene krigen hadde når det kom til denne handelen. For året 1915 var ikke veldig ulikt 1914. Det var en liten nedgang i importen av fett- og oljesorter, og importen på disse varene havnet på rundt 132.000 tonn.³⁶ I statistikken forandret man også hvilke undergrupper man skulle ha for de forskjellige fettstoffene. Dette kan være et tegn på at det ble viktigere under krigen å skille de forskjellige stoffene fra hverandre slik at en hadde bedre oversikt over hvilke varer som var til rådighet. Fordelingen av disse 132.000 kan vi se ut ifra tabellen under. Her ser vi at grupperingen av de forskjellige fett og oljetyperne hadde fått flere grupperinger, og det ble derfor skilt mellom fett, dyriske oljer og mineralske oljer.

Import av fett og olje til Norge perioden 1914-1918. (Oppgitt i tonn)					
Type	1914 ³⁷	1915 ³⁸	1916 ³⁹	1917 ⁴⁰	1918 ⁴¹
a) Fett, spekk og talg m.v.	10155	12533	14021	11974	697
b) Flygtige oljer	116679 ⁴²	63071	108179	58865	44404
c) Fete dyriske oljer	-	3717	1651	4061	86
d) Fete planteoljer	-	28378	20032	23814	2492
e) Fete mineralske oljer	-	10373	10725	6058	2543
f) Fernisser, tjærer og lign.	-	5564	5437	2701	4997
g) Gummi, lak m.v., voks	10529	8387	7434	2191	6920
Total import av fett og oljer:	137.364	132.023	167.483	109.667	62.142

For eksporten det samme året, var det samlede tonnasje på 75.500 tonn. Av dette utgjorde tran og herdet hvalfett over 60.000 tonn. For å se på hvilke varer som ble importert mest av, var dette spesielt petroleum og parafin. Dette utgjorde ialt 63.000 tonn, denne varegruppen står som *flygtige oljer* i tabell 1. Dette har sin naturlige årsak i hvilke varer som var tilgjengelig for det norske

36 Norges Offisielle statistik VI.97: *Norges Handel 1914-1915*, Handel 1915 Tabel 1 – *Summarisk oversikt over den samlede indførsel og utførsel*. Kristiania 1917. Side 2 og 3.

37 Norges Offisielle statistik VI.70: *Norges Handel 1914-1915*, Handel 1914 Tabel 2 – *Mængde, værdi og toldbeløp av samtlige indførte varer*. Kristiania 1916. Side 20.

38 Norges Offisielle statistik VI.97: *Norges Handel 1914-1915*, Handel 1915 Tabel 2 – *Mængde, værdi og toldbeløp av samtlige indførte varer*. Kristiania 1917. Side 20.

39 Norges Offisielle statistik VI.130: *Norges Handel 1916*, Handel 1916 Tabel 2 – *Mængde, værdi og toldbeløp av samtlige indførte varer*. Kristiania 1918. Side 21.

40 Norges Offisielle statistik VI.154: *Norges Handel 1917*, Handel 1917 Tabel 2 – *Mængde, værdi og toldbeløp av samtlige indførte varer*. Kristiania 1919. Side 21.

41 Norges Offisielle statistik VI.176: *Norges Handel 1918*, Handel 1918 Tabel 2 – *Mængde, værdi og toldbeløp av samtlige indførte varer*. Kristiania 1920. Side 21.

42 I statistikken for 1914 er det ikke fett oljer delt opp i undergrupper på samme måte som i årene etter.

samfunnet, og hav som måtte importeres. Det var stor produksjon av tran gjennom den store fiskerinæringen som var i Norge i denne tiden.

Året 1916 viser seg å være et viktig år. I handelsstatistikken for 1916 var det faktisk en oppgang i importen til Norge av fett og oljeprodukter. Hele 169.000 tonn olje og fettsorter ble importert til Norge.⁴³ Selv om det var oppgang i importen endret ikke dette på hvilke varer som ble importert. Fortsatt var det petroleum og parafinolje som som enda stod for mesteparten av importen, men forskjellen fra årene før var at det ble importert nesten dobbelt så mye petroleum og parafinolje enn årene før. Fra 56.000 tonn i 1915 økte dette til 104.000 tonn i 1916.⁴⁴ Slik jeg tolker dette var det nok en frykt for at lagrene av disse varene skulle bli tomme. Som vi skal redegjøre for i neste kapittel, ble Provianteringsdepartementet opprettet i August 1916 som hadde som oppgave å behandle «*saker angående landets forsyning av levnetsmidler og andre fornødenhetsartikler.*»⁴⁵ Det som er bemerkelsesverdig i denne sammenhengen var at importen av andre typer fett og olje ikke øker i noen spesiell grad i denne perioden. Dette kan ha tre årsaker, enten var dette vanskelig å anskaffe seg disse typer varer; eller dette var varer som ikke ble sett på som en nødvendighet; til slutt at dette var varer som kunne skaffes i Norge uten å gå til import.

Hvis vi nå sammenligner eksporten med importen for 1916, ser vi bedre hvilke følger krigen fikk for fetthandelen, da eksporten av fett og oljer falt dramatisk i 1916. Den totale eksporten var på 35.000 tonn,⁴⁶ som til sammenligning fra året før som var på 75.500 tonn. Når vi ser både eksport og importtallene for 1916 gir dette et tydeligere bilde av hvilken innvirkning krigen fikk for den norske utenrikshandelen. For å gå nærmere inn på statistikken på eksporterte varer fra Norske havner i 1915 og 1916 finner en fort ut hvilke varer som ikke lengre ble eksportert.

I 1915 ble det eksportert 66 tonn med hvalolje til Tyskland,⁴⁷ hvor det i de to neste årene, altså 1916 og 1917, ikke blir oppgitt noe eksport av dette vareslaget. Dette er et tydelig resultat av den politikken norske myndigheter måtte føre både for å bøye av for press fra britiske myndigheter, og for å forsikre at Norge hadde tilgang på de ressursene som behøvdes. Spørsmålet om hvilket som betød mest vil vi ikke her si mer om her, enn at det igjen virker som at begge faktorene spiller inn

43 Norges Offisielle statistik VI.130: *Norges Handel 1916*, Handel 1916 Tabel. 1 – *Summarisk oversigt over den samlede indførsel og utførsel*. Kristiania 1918. Side 2 og 3.

44 Norges Offisielle statistik VI.130: *Norges Handel 1916*, Handel 1916 Tabel 2 – *Mængde, værdi og toldbeløb av samtlige indførte varer*. Kristiania 1918. Side 19.

45 Statens Fettdirektorat – Fettavdelingen, Inn- og utgående korrespondanse: RA/S-2456/D/Da/L0050, Riksarkivet Oslo

46 Norges Offisielle statistik VI.130: *Norges Handel 1916*, Handel 1916 Tabel 3a – *Mengde, værdi og toldbeløb av samtlige utførte og fremmede varer*. Kristiania 1918. Side 57-60.

47 Norges Offisielle statistik VI.70: *Norges Handel 1914-1915*, Handel 1915 Tabel 11 – *Utførselsmengder av viktige norske og gjenutførte fremmede varer til de forskjellige utenrikske steder*. Kristiania 1916. Side 138-139.

på hverandre.

For året 1917 falt importen av olje og fettstoffet til rundt 120.000 tonn.⁴⁸ Importen dette året hadde som årene før en høy andel av petroleum og parafinolje, som stod for nesten halvparten av den totale importen. For eksporten dette året lå tallene for den totale eksporten på underkant av 5.000 tonn fett og oljeprodukter.⁴⁹ Av dette som også årene før, var det tran som var den største eksportartikkelen. Eksporten av denne varesorten gikk også til Tyskland selv om eksporten av hvalolje var borte. Selv om det fortsatt var eksport av noen typer varer til Tyskland, hadde den totale eksporten til Tyskland sunket gjennom krigsårene. Dette kan ha noe med hvilke varer som ble sett på som kontrabande, og tran hadde med denne argumentasjonen ikke et større bruksområde enn å gi folket næring. Derfor kunne ikke et forbud mot eksport av tran til Tyskland forsvares gjennom Londondeklarasjonen.

For å si noe om valget av periode, ville det muligens vært mer hensiktsmessig å tatt for seg året 1913 også, for å se på de umiddelbare virkningene av krigen. Dette lot seg ikke gjøre da det i den biblioteksbasen jeg brukte ikke fantes statistikk for dette året. Selv om dette ikke lot seg gjøre, ser det ikke ut til at virkningene av krigen for import og eksport av oljer og fettstoffer ble ekstraordinær i 1916. Dette kan også delvis støttes av norske historikere som blant annet Knut Kjeldstadli. Kjeldstadli skriver at «*fra norsk nynsvinkel falt krigen i to faser, etter graden av press fra de krigførende maktene (...) Høsten 1916 skiftet krigen karakter sett fra norsk synsvinkel*».⁵⁰

2.5 - Hvalfangst

Norges tilgang på fettstoffer og oljer var nært knyttet sammen med hvalfangsten. Denne fangsten var en av Norges største næringer før første verdenskrig. Den moderne hvalfangsten i Norge startet i 1890 da pioneren Sven Foyn, oppfinneren av harpuncanonen skjøt ni blåhval utenfor Bellsund på Svalbard. På dette tidspunktet var hvalfangsten langs finmarkskysten blitt en viktig kystnæring, og det ble bygd et trettitalls hvalstasjoner i Nord-Norge. Av hvalen fikk man kjøtt, men det viktigste produktet var olje som ble kokt av fett og spekket. Hvaloljen ble brukt til smøreoljer i industrien, og i årene før første verdenskrig lyktes man med å herde oljen til spise fett. Dett gav fett- og

48 Norges Offisielle statistik VI.154: *Norges Handel 1917*, Handel 1917 Tabel. 1 – *Summarisk oversigt over den samlede indførsel og utførsel*. Kristiania 1919. Side 2 og 3.

49 Norges Offisielle statistik VI.154: *Norges Handel 1917*, Handel 1917 Tabel 11 – *Utførselsmængder av viktige norske og gjenutførte fremmede varer til de forskjellige utenrikske steder*. Kristiania 1918. Side 132-133.

50 Kjeldstadli 1994: 84

margarinindustrien et veldig oppsving og skapte dermed et helt annet økonomisk grunnlag for hvalfangsten.⁵¹

Hvalloven av 1896 og forbudet av 1904 som gjaldt for de tre nordligste fylker, satte en stopper for en videre ekspansjon av fangsten.⁵² Etter at forbudet mot fangst langs kysten av Norge kom, ble det satt igang forsøk på å finne alternative områder å drive fangst på. På begynnelsen av 1900-tallet begynte hvalfangst i Antarktis, en fangst som etter hvert foregikk i stor skala.⁵³ Norge var den største hvalfangstnasjonen i verden før verdenskrigen. Toppåret 1912-13 utgjorde Norges andel 70,9%.⁵⁴ Etter at mangelen på hvalolje ble for stor i Norge, måtte myndighetene se til alternative måter å skaffe hvalfett og andre fettstoffer på. Et av tiltakene som ble gjort var å starte med fangst på statens regning. Vi skal her se nærmere på hvordan prosessen gikk, og hvilke konsekvenser den fikk.

Hvalen har blitt jaktet på siden oldtiden, og i det nittende århundre var den blitt en økonomisk motor som var med på å gjøre USA til et maktsentrum. Hver eneste lille flik av den kunne brukes til et eller annet, så hvalen sørget for lett tilgjengelig materiale for et land i rask vekst: råvarer for produksjon av maling og lakk; tekstiler og lær, vokslys og såpe; klær og selvfølgelig mat (Særlig tungen var en delikatesse). Hvalen var spesielt høyt elsket av det motsatte kjønn, siden den overga sine kroppsdelene til korsetter, parasoller, parfyme, hårbørster og rød farge til tøyfarging. (Det siste produktet ble av alle ting utvunnet fra hvalens ekskrementer.) Det mest verdifulle var hvalolje, til smøring av alle typer maskineri, men aller viktigst var den som lampeolje. Som forfatteren Eric Jay Dolin erklærer det i Leviathan: «Amerikansk hvalolje lyste opp verden.»⁵⁵

Selv om dette ikke handler om Amerikansk hvalolje, gir dette et bilde av viktigheten og de mange bruksområdene hvalen hadde. Det mest verdifulle ved hvalen var hvalolje, og det var denne delen som var viktig også for den norske fettindustrien som vi redegjorde for i bakgrunnskapitlet.

Ved krigsutbruddet sommeren 1914 foregikk ca to tredjedeler av verdensfangsten av de krigførende allierte maktens territorium, mens sentralmaktene Tyskland og Østerrike, og det nøytrale Nederland var store kjøpere av hvalolje. Johan Nicolay Tønnessen argumenterte for at denne fordelingen av hvalkontrollen gjorde at dette var den militær-politiske bakgrunnen for spillet om hvaloljen. Norge som var en av de største produsentene av hvalolje var også de en viktig brikke i dette spillet som vi så nærmere på tidligere i kapitlet. I årene før krigen ble store deler av hvaloljen som var produsert i Norge solgt til Tyskland og Østerrike. For året 1912 var dette 34%, 1913 32%

51 Alnæs, Karsten: *Historien om Norge – En ny arbeidsdag*. Oslo 1999. Side 270.

52 Tønnessen 1969: 164

53 Alnæs 1999: 274

54 Tønnessen 1969: 133

55 Levitt, Steven D. Og Stephen J. Dubner: *Superfreakonomics – Global nedkjøling, Patriotiske prostituerte og hvorfor selvmordsbombere bør kjøpe livsforsikring*. Oversatt av Øyvor Dalan Vik. Oslo 2010.

og 1914 26%. Disse tallene er det Johan Nicolay Tønnesen som kommer med og retter med dette også kritikk til andre som har skrevet at «*ved krigens utbrudd omsattes den største del av oljen til Tyskland*». Så en mer presis fremstilling er at også Østerrike skal tas med i denne beregningen.⁵⁶ Hvor nøyaktig tallene er kommer vi ikke til å gå inn på, selv om vi kan konkludere med at en stor andel av den norske produksjonen gikk til sentralmaktene.

I året før krigsurbruddet, stod Norge for 70,9% av verdensfangsten.⁵⁷ Denne andelen kom til i reduseres betraktelig da at Storbritannia gjorde krav på all norsk hvalolje som ble produsert i britisk territorium av flytende kokerier, og andeler av hvaloljen fra skip som bunkret opp ved engelske havner. Et annet viktig moment i denne sammenhengen er markedet for fett. Dette markedet var meget følsomt, og den minste overproduksjon ville i normale tider føre til prisfall. Det hadde i årene før krigen vært en utbredt spekulasjon i fettmarkedet, spekulasjonen hadde gjort det vanskelig for nye selskaper til å starte opp. Hvalfangerne solgte fangstene sine hver for seg, og kom derfor i konkurranseforhold til hverandre. Derfor ville dette i vanskelige tider ha innvirkning på prisene. Hvalfangerne hadde ikke anledning til å lagre fangsten i påvente av høyere priser, og ble derfor nødt til å ta utbytte de kunne oppnå i øyeblikket.⁵⁸

Etterhvert som flere land ble trukket inn i krigen var det til slutt bare Island, Færøyene og Norge som var igjen som nøytrale fangstområder. Da fangsten til slutt ble innstilt rundt Island og Færøyene i 1918, var den Norske kyst det eneste «nøytrale» havfelt. Bakgrunnen til at flere fangstområder ikke ble benyttet for fangst hadde dette flere grunner. For det første var det direkte forbud i noen områder, nedgang i hvalbestanden, risikoen krigføringen fulgte med seg eller krigskonjunkturs høye frakter. Områdene det var snakk om var ikke bare i Nord-Atlanteren men også flere områder sør i Atlanterhavet og helt til Australia.⁵⁹

Regjeringen hadde i en periode vært klar over at Norge kunne stå ovenfor problemer med fettforsyningen på grunn av krigen. Det var derfor spørsmålet om å tå opp igjen hvalfangsten allerede hadde kommet i 1916. Selv om Stortinget hadde diskutert saken i over ett år, hadde det ikke blitt truffet noen virkelige beslutninger i saken og man hadde ingen «kjøreregler» da mangelen på fett- og oljebeholdninger ble ekstraordinær i 1917. Myndighetene foretok noen innkjøp av fettstoffer fra Danmark, og selv om dette var til høye priser var det ikke nok til å dekke behovet.⁶⁰ For å bøte med problemet kom man frem til at staten måtte innføre et fettmonopol i Norge. Slik at

56 Tønnesen 1969: 134

57 Tønnesen 1969: 134

58 Manuskript til *De Nordiske Fabrikkers A/S Historie – En norsk fettfordelingsindustri blir til*. Side 1-2

59 Tønnesen 1969: 135

60 Manuskript til *De Nordiske Fabrikkers AS Historie – Ekspropriasjonen av DeNoFas fettbeholdninger*, Side 3

den norske staten kunne i størst mulig grad operere for å sikre befolkningen tilgang på livsviktige råvarer.

Ved en gjennomgang av hvor mye fett Norge trengte redegjorde direktør Carl Dietrich Hildisch ved DeNoFa, til den statlige opprettede fiskerikommisjonen for fettspørsmålet. Gjennom denne redegjørelsen sa Hildisch at man måtte ha en større produksjon av fettstoffer fremfor å satse på import av fettstoffer fra utlandet. Det ble også opplyst at det norske forbruket av fettstoffer lå på ca 35 000 tonn i året, pluss forbruket av fett og oljer til teknisk bruk. Til å dekke dette forbruket måtte det skaffes mellom 35- 40 000 tonn forskjellige tran og fiskeoljer. Av en slik mengde med fettstoffer kunne det fremstilles ca. 25 000 tonn av 100% spisefett, ca. 3000 tonn teknisk fett og ca 10 000 tonn fettsyrer og avfallsfett til industrielt bruk i for eksempel såpefabrikker, lærfabrikker og tekstilindustrien. Slik generalkonuslen så det kunne Norge skaffe en plass mellom 20-25 000 tonn fettstoffer per år på egen hånd slik situasjonen var nå, men at de resterende 15-20 000 tonnene måtte komme fra nye kilder. «...at hvalfangst langs den norske kyst blev tillatt. Hvis hvalfredningen ikke ble opphevet, vilde landet kunne komme i en fett nød til skade for det hele samfund.»⁶¹

De første spørsmålene som omhandlet nye hvalfangst bestemmelser, kom fra næringslivet til handelsdepartementet. Næringslivet så nødvendigheten av å tilby folk godt og billig kjøtt, og mente at nye bestemmelser måtte åpne opp for hvalfangst langs norskekysten. Eksempel på dette kom i 1916 fra blant annet Stokke Hvalaktieselskap, som mente at «ved gjenoptagelse av fangsten, vil kunne skaffes til veie mege store kvanta av kjøtt, der meget vel kan benyttessom menneskeføde, både i fersk tilstand, speket o.s.v.»⁶² Her var hvalen påtenkt som ernæring, men det var også eksempler hvor næringslivet ønsket å bruke hvalen til industrielt bruk. A/S Tveit & Co. Sa på sin side at «vor gevinst indskrænker sig til det oljeutbytte som fangsten måtte gi».⁶³ En lignende forespørsel hadde kommet fra provianteringsrådet i Tønsberg i desember 1916, hvor man først og fremst argumenterte for kjøttet, men også argumenterte for fettstoffene hvalfangsten kunne innbringe.

Motstanden mot disse forslagene kom fra fiskeriene som mente at en desimering av hvalbestanden kunne gjøre stor skade for næringen, men på grunn av den økende fettmangelen hadde også fiskerlagene i Nordland, Troms og Finnmark begynt å endre mening. Et eksempel på dette finner fra 23. oktober 1917, hvor 250 fiskere fra Sortland i Vesterålen kom frem til en resolusjon den truende mangel paa næringsmidler, særlig fettstoffer, samt petroleum, synes at gjøre det til en «absolut nødvendighet at søke tilveiebragt alt, som kan bidra til folkets ernæring og delvis

61 Farmand 4. mai 1918. Nr. 18 årgang 28

62 NTNU: Privatarkiv nr. Tek 1: Sigvald Schmidt-Nielsen Eske 29, Mappe 7. Hvalfangst

63 NTNU: Privatarkiv nr. Tek 1: Sigvald Schmidt-Nielsen Eske 29, Mappe 7. Hvalfangst

*erstatte petroleum.»*⁶⁴

Som tidligere nevnt var det viktig at den norske handelspolitikken ikke hadde en negativ innflytelse på nøytralitetspolitikken. Derfor ble det sagt fra Utenriksdepartementet, at det var viktig at hvalfangsten ikke skulle skape utenrikspolitisk splid, og ønsket derfor å bli forelagt alle konsesjoner som eventuelt ble gitt. Utenriksdepartementet gjorde det også klart at det bare skulle gis konsesjoner *«på betingelse av at det skaffes garanti for at så vel olje som kjøtt og andre biprodukter utelukkende kommer det innenlandske forbruk til gode»*; slik at konsesjonene som ble gitt ikke skulle forstyrre den utenrikspolitiske linjen. Provisjonsdepartementet hadde i februar samme året rådet for en opphevelse av hvalbestemmelsene, *«men under så betryggende kontroll at denne fangst ikke behøver å medføre handelspolitiske vanskeligheter med de krigførende makter eller utøve vanskeligheter for den norske hvalfangst i andre farvann.»*⁶⁵

November 1917 vedtok stortinget forslaget om lovforandring slik at hvalfangsten utenfor norskekysten kunne settes igang. Provisjonsdepartementet ble ved kgl.res av 23. november 1917 ble bemyndet til å iverksette hvalfangsten på statens regning fra 1. januar 1918.⁶⁶ I dette eksemplet ser en at selv om den kongelige resolusjonen kom 23. november 1918, skulle den ikke tre ikraft før 1. januar 1918. Dette gav staten tid til å gjøre de forberedelser og innkjøp som var nødvendig for å starte fangsten.

For å gjennomføre fangsten utenfor kysten av Norge, behøvde man både fangstfartøy og utstyr til bearbeidelse av hvalkjøttet. 13 Fartøyer ble rekvirert fra marinen, to båter ble stilt til disposisjon fra Vera Fettraffineri og fire båter ble leid inn av H.M. Wrangell & Co., Haugesund.⁶⁷ men det ble sett på som en utfordring at fartøyene var «nakne». De manglet alt av fangstutstyr og materiell til foredlingen. Staten hadde allerede en hjemmel i loven på at alt av eiendom kunne erverves av staten så lenge dette var til fordel for å skaffe livsnødvendigheter. Fra flytende kokerier som tidligere hadde gått i Sørishavet, som nå gikk i fraktærend, skaffet man seg verdifullt inventar for en billig penge. Om det ikke hadde vært for dette inventaret hadde ikke vært mulig å starte opp statens hvalfangst så hurtig som det ble gjort.⁶⁸

Da staten igjen åpnet for hvalfangsten langs kysten av Norge, var dette et forsøk på både å skaffe kjøtt til befolkningen, og skaffe nok fett til det private og til industrien. Som tidligere nevnt kom ikke initiativet til denne fangsten fra staten selv, selv om staten tok regningen, men fra private

64 Farmand 4. mai 1918 4. mai 1918. Nr. 18 årgang 28

65 Tønnessen 1969: 168

66 St.med.nr. 14: 1918 side 44

67 Tønnessen 1969: 133

68 Farmand, Nr. 18 4. mai 1918 28. årgang.

foretak som ønsket å skaffe seg konsesjoner på fangsten.⁶⁹ Det kan derfor argumenteres at bakgrunnen for at myndighetene ønsket at fangsten skulle skje på statens regning, og ikke på konsesjon til private, var at staten når som helst kunne stanse fangsten når de så at mangelen på fett igjen var lite gjeldende. Eventuelt kan det hende at staten ønsket å tilegne seg et eventuelt overskuddet fra fangsten selv, uten at dette kommer frem i noe av de kildene som har vært brukt. Likevel ser vi her et nytt eksempel på økt statlig inngrep også i nye næringsvirksomheter som startet opp. På denne måten var det det private næringslivet som måtte vike for myndighetenes politiske ønske.

Staten investerte store summer på at anleggene skulle kunne brukes til fangsten, og det ble i 1918 brukt 2,5 millioner kroner. Driften av fangsten for 1918 så til å gå over all forventning. 756 hval ble skutt, som gav hele 19858 fat med olje, hvor salget av oljen dette året innbrakte 7,9 millioner kroner. Etter at lønninger og driftsutgifter var gjort opp, ble det regnskapsmessige overskuddet på 668.100 kroner. Driftsresultatet for 1919 kom på et minus på 99.561 kroner, selv om salget på olje kom på over 6,1 millioner kroner. Årsaken til det var minus i driftsresultatet for 1919, kom på grunn av de høye prisene på kull og fraktutgifter til og fra Nord-Norge. Avviklingen av den nasjonale hvalfangsten og sluttresultatene av dette kommer vi tilbake til i fjerde kapittel når vi tar for oss avviklingen av Statens Fettdirektorat.

2.6 - Avslutning

Fettmangelen i Norge utløst av to viktige faktorer. Det ene var de alliertes økonomiske press på norske myndigheter og næringsliv. Ved å sette hvalolje som *betinget kontrabande* kunne britiske myndigheter utøve press på norske myndigheter og norsk næringsliv. Det andre var utløsende faktoren var ubåtkrigføringen mot skip rundt de britiske øyer. Etter at tyske myndigheter hadde annonsert området som krigsområde i februar 1915, ble mange norske skip senket. Disse skipene var viktig for det norske næringslivet og den norske befolkningen. Torpederingen førte til at nødvendig fett- og oljeprodukter ikke nådde norske havner.

Det er ikke ny side i historien at britiske myndigheter la press på norske myndigheter. Det jeg synes er viktig å fremheve er at presset fra britiske myndigheter ikke bare gikk til norske myndigheter. Det ble også satt direkte press fra britiske Foreign Office på den norske fett- og oljeindustrien for å forhindre eksport til sentralmaktene.

69 Tønnessen 1969: 167

Den norske fett- og oljeindustrien så vanskelighetene krigen medførte og det var en fare for dets eksistens på grunn av de forslagene Foreign Office kom med. Situasjonen ble ytterligere vanskelig da USA ble trukket inn i krigen. USA hadde vært stor eksportør av varer til Norge under den første delen av krigen. Etter forslag fra flere hold i næringslivet ble den statlige hvalfangsten ble startet i 1918. Næringslivet ønsket på sin side at de skulle ha større kontroll over fangsten, enn det som ble gitt. Det er her vi skal gå over til det neste punktet, og se på den politiske reaksjonen på den økende mangelen på olje og fettstoffer.

3 - NORSK FORSYNINGSPOLITIKK PERIODEN 1914-1918

Statens inngrep i næringslivet økte drastisk utover krigsårene. Hele 92 nye kriseorganer ble opprettet i perioden 1914 til 1918. Det som startet som kommisjoner skulle i enkelte tilfeller utvikle seg til å bli egne departementer og direktorater. Vi skal i denne delen se kronologisk på prosessen som gikk fra lokale provianteringsråd som ble opprettet i 1914, til Provianteringsdepartementet og Industriforsyningsdepartementet som ble opprettet i henholdsvis 1916 og 1917. Fokuset i dette kapitlet blir å belyse hvordan de statlige inngrepene ble stadig større under krigen. De statlige organene fikk gradvis større myndighet over de næringsdrivende. Vi skal se hva som var den bakenforliggende motivasjonen til det økende myndighetsområdet. Var dette ad hoc løsninger eller var dette en målerettet politikk.

Vi så i forrige kapittel at det norske næringslivet fikk økende utfordringer på grunn av krigen. Både ved press fra de krigførende makter, men også fra myndighetene. Et underliggende spørsmål er, hvilken rolle hadde næringslivet i utformingen av kriseløsningene?

Det vi ønsker å svare på i denne delen er hvorfor fettdirektoratet ble opprettet. Vi har i foregående kapittel sett på hva som var den utløsende årsaken og virkningene av den, slik at vi i denne delen skal se nærmere på hvilken rolle den norske staten og politikerne tok i denne saken.

3.1 - Statlig inngrep – *Sic volo, sic jubeo*

Det hele startet høsten 1914, da staten opprettet en sentral provianteringskommisjon, med lokale provianteringsråd i hver av kommunene i Norge.⁷⁰ De lokale provianteringsrådene hadde som oppgave å organisere utsalg av nødvendige varer til det lokale markedet. Dette skulle de gjøre enten ved å samarbeide med lokale utsalgssteder eventuelt opprette statlige utsalg for kjøtt, fisk, melk og melk på kommunens regning, om det ble nødvendig. Bakgrunnen for dette vedtaket var å holde prisene så lave som mulig; dyrtiden skulle motarbeides med alle midler. Enkelte varer ble det anbefalt eksportforbud på slik at de kunne selges på det hjemlige markedet fremfor det utenlandske. Denne praksisen var forskjellig fra sted til sted da det var ulik tilgang på matartikler som for eksempel fisk og korn.⁷¹ Manglende påbud og retningslinjer førte derimot til at gjennomføringen av den kommunale provianteringsvirksomheten ble svært variert. I mange tilfeller ble den mindre eller veldig lite tilfredsstillende.⁷²

70 Eide 2010: 42

71 Farmand Norsk Forretningsblad 18. september 1915

72 Eide 2010: 42

Provisianteringskommisjonen, som hadde blitt nedsatt av Landbruksdepartementet, ønsket en komite som kunne se nærmere på de saker som omhandlet nødvendige forsyninger til landet. Statens Provisianteringskommisjon hadde som oppgave å ha kontroll både over korn, mel og andre nødvendige matvareartikler og forbruksartikler som for eksempel kull og koks. De lokale provianteringsrådene i distriktene fikk som oppgave å regulere salget av disse artiklene og fastsette maksimumsprisene på de vedkommende artiklene.⁷³

Diskusjonene rundt kriseløsningene i Stortinget høsten 1914 var preget av vilje til samarbeid og enighet om de allmenne retningslinjene. På voteringer var det sjelden at det ikke ble oppnådd enighet om tiltak. Blant annet den 20. august 1914 ble mulige krisetiltak drøftet i Stortingets Venstreforening. Gunnar Knudsen, Ihlen og Omholdt ønsket å berolige de delene av Venstre som mente det var dårlig grunnlag å sette krisetiltakene til live. Knudsen på sin side kom med en prognose at krigen ikke kom til å vare lengre enn 2-3 måneder, og at man etter dette kom tilbake til «regulære forhold».⁷⁴

Det fantes fraksjoner innenfor Venstre som så på denne typen politikk i et lengre perspektiv. I et foredrag etter første verdenskrig av Birger Stuevold-Hansen, som ble statsråd i Provisianteringsdepartementet i 1916, antyder Stuevold-Hansen på lang vei at de statlige inngrep som ble gjort i årene før var et ledd i motarbeide skjevheter i samfunnet. Disse inngrepene måtte staten ta bevisst for å gripe inn ovenfor «den enkelte og likeover klasser og stænder». Hvis ikke vil makten til tider bli misbrukt og det blir skjev fordeling i samfunnet.⁷⁵ «Vor ernæring og vor økonomiske virksomhet hadde vi som folk i lange tider vænnet os til at ordne slik, at den var avhengig av fri tilførsel og fri utførsel i forhold til de andre lande»⁷⁶ Stuevold-Hansen mente at den stigende vareknapphet som Norge ble utsatt for, gjorde det umulig for det offentlige å holde seg utenfor. Slik jeg ser det, gir dette grunnlag for å hevde at deler av krisetiltakene som ble gjort, muligens kunne sees på som tiltak innenfor sosialpolitikken. Det offentlige hadde et ansvar ovenfor befolkningen å trekke i trådene for å løse situasjonen i Norge. For å utføre disse oppgavene var det viktig å være aktiv i utenrikspolitikken, for å sikre den innførselen Norge trengte, samtidig skulle myndighetene opprettholde nøytraliteten. Vi skal ikke gå så mye inn på de utenrikspolitiske spørsmålene her, men kan kommentere at Stuevold-Hansen med stolthet lot regjeringen få æren av at Norge hadde «holdt os utenfor krigens største ulykker».⁷⁷ Men det er ikke bare utenrikspolitiske argumenter som brukes i hans argumentasjon ovenfor en større statlig regulering innenfor provianteringspolitikken.

Gjennom denne argumentasjonen ser vi også her et sosialpolitisk argument. Dette

73 Departements-tidende Nr. 38 17. September 1914 i Departements-tidende 1914 side 604.

74 Fuglum 1989: 214

75 Stuevold-Hansen, Birger. *Venstres Provisianteringspolitikk* i Norges Venstreforenings skrifter Nr. 11 1918. side 5

76 Stuevold-Hansen 1918: 6

77 Stuevold-Hansen 1918: 7

argumentet har vært vanskelig å følge opp ut ifra kildematerialet, det som er kommet frem kan det virke som at tiltakene som ble gjort også var gjort utifra sosialpolitiske hensyn. Dette kan det se ut til at selv om et slikt argument i svært liten grad har hatt en fremtredende rolle innenfor Venstres partiprogram, finnes det andre sekundærkilder som i stor grad bygger på en sosialliberalistisk tilnærming. Et eksempel på dette kommer Rune Slagstad med i boken *De nasjonale strateger*. Selv om Slagstad i denne sammenhengen har hovedfokus på Johan Castbergs moderniseringsprofil, er det likheter til argumentasjonen som ble brukt for økt myndighetsområde for staten. I boken blir de nye politikken sett på som en radikaliserings av det statlige, hvor det «*statlige er tendensielt sammenfallende med det samfunnsmessige, den statlige sosialitet.*»⁷⁸ Så det er grunn til å kunne si at det var et mål i seg selv, for partiet Venstre, at en større statlig styring i næringslivet var et sosialliberalistisk trekk. Dette gjorde at staten økte makten til seg selv gjennom provianteringspolitikken, og at . Selv om dette på lang vei er en personlig refleksjon rundt det jeg så langt har belyst. Trond Nordby mener at Venstres Sosialpolitiske program har «*vært konsentrert rundt synet på statens aktivitetsområder*»⁷⁹, og spesielt i perioden vi nå tar for oss, men argumenterer for at dette er et ideologisk tema som skapte konflikt.⁸⁰

Statens utvidelse under 1. verdenskrig er et tema som gjennom historien ikke har vært belyst i særlig grad, men det finnes noen historikere som har tatt opp temaet, og løftet det frem i lyset. I Thomas Christian Wyllers artikkel *Utvidelsen av statens myndighetsområde i Norge under første verdenskrig*, har han tatt opp dette temaet. Wyller gir uttrykk selv for at dette er et meget omfattende og komplisert arbeid, fordi dette er i en tid i Norsk historie som er spekket av begivenheter og komplisert å sette klare avgrensninger for forskningen. Omstruktureringen av provianteringskommisjonen, opprettelsen av provianteringsdepartementet og industriforsyningsdepartementet og videre frem mot opprettelsen av fettdirektoratet er klare bevis på at staten har grepet inn og økt sin myndighetsutøvelse.⁸¹

Wyller argumenterer med at kriseadministrasjonen ikke var et resultat av en bevisst planlagt og rasjonelt gjennomført reguleringspolitikk som regjeringen sammen med sitt stortingsflertall presset gjennom. Wyller fortsetter med å gi en grundig karakteristikk av at Gunnar Knudsen var praktisk forretningsmann, opportunistisk i sitt syn på problemene og var ikke en representant for snik-sosialisme. Gunnar Knudsen selv mente at det var *tiden* som tvang staten til å overta oppgaver, som før hadde vært overlatt til det private næringslivet og markedets selvreguleringsmekanisme.

Venstre møtte motstand fra flere hold på den nye retningen i politikken, da spesielt fra høyresiden av politikken. I 1933 skriver Niels Henrik Kolderup, som var medlem av Høyre, at

78 Slagstad 2001: 170

79 Nordby, Trond: Venstre i Valg 1906-36 – En analyse av det politisk-ideologiske innholdet i partiprogrammene. Oslo: Universitetet, 1972. Side 39.

80 Nordby 1972: 39.

81 Wyller 1959/60: 321-322

statens krisehåndteringspolitikk under første verdenskrig minnet mye om statssosialisme.⁸² Gunnar Knudsen påstod et senere tidspunkt, nærmere bestemt i 1920 at den frie konkurransen ikke lengre eksisterte. I denne begrunnelsen la ikke Gunnar Knudsen forklaringen på krigen, men en utvikling som hadde eksistert lengre.⁸³ Sosialpolitikken hadde vært fremtredende allerede før utbruddet av krigen, men innenfor krigen var det likevel da staten gjennomførte krisetiltakene, og utviklet et større myndighetsområde. Liberalismens tankegang som gikk ut på at man skulle ha en passiv og tilbakeholden statsmakt hadde en sentral plass, både den norske grunnloven og den norske statsadministrasjonen. På denne måten brøt krisepolitikken under første verdenskrig med mange grunnleggende liberalistiske prinsipper, hvor individets frihet og samfunnets orden best kunne beskyttes av en statsautoritet som sikret retten til liv, frihet fra tyranni og retten til eiendom.⁸⁴

Provianteringskommisjonen kom frem til at den norske stat måtte forberede seg til krisetider, hvorpå også Landbruksdepartementet kom med en innstilling 16. februar 1916. Innstillingen ble godkjent gjennom kongelig resolusjon samme dag. Innstillingen gikk ut på at staten fikk større handlingsrom for å sikre landets forsyning og livsnødvendigheter. Selv om dette var tidlig i prosessen frem mot det som skulle bli Statens Fettdirektorat, var det viktig at man fikk en lovendring som skulle sikre landets forsyning med matvarer, brensel, forsyningsstoffer samt fôr og gjødselstoffer.⁸⁵ I klartekst betød dette at staten når som helst kunne gå inn å ta over eiendomsretten eller annen rådighet over fast eiendom, skip, maskiner, varer og annen løsøre. Staten fikk nå også en lettere jobb med å bestemme hvilke varer som skulle rasjoneres, og hvilke varer staten nå kunne bestemme å innføre monopol på. Dermed kunne et privat firma overtas av staten på kort varsel mot erstatning, om omstendighetene tilsa at det var nødvendig.

Staten hadde kjøpt endel livsnødvendigheter fra utlandet, men hadde problemer med å skaffe nok tonnasje. Statens Provianteringskommisjon vurderte derfor fortløpende om det kunne bli aktuelt å gå for en tvungen avståelse av større eller mindre tonnasje som staten trenger fra det private markedet.⁸⁶ Selv om det offentlige gikk til anskaffelse av livsnødvendigheter fra det private, var staten pliktig enten gjennom forhandlinger eller tvister å gi erstatning til de det måtte beramme.⁸⁷ Vurderingen som ble gjort av Provianteringskommisjonen våren 1916 reiste flere spørsmål om dyrtiden. Kommisjonen anså det som sannsynlig at dyrtiden kunne forverre seg og ønsket derfor at flere tiltak skulle gjennomføres for å motarbeide den. Ved Stortinget 25. juli 1916 hadde det kommet en anmodning fra den radikale politikeren Johan Castberg om at flere tiltak måtte settes

82 Kolderup, Niels Henrik. *Bergen Høireforening 1883-1933*, 150 - 151

83 Wyller 1959/60: 321-322

84 Eide, Erik Gotteberg: *Kommunal Krisehåndtering under første verdenskrig*. Masteravhandling i Historie fra UiB 2010 side 41.

85 Ot. prp. nr. 17. 1916 *Om utfærdigelse av en lov om forandring i lov av 20 august 1915 om foranstaltninger til at sikre og ordne landets forsyning med livsfornödenheter*: Side 1-2

86 Ot. prp. nr. 17. 1916: 2

87 Ot. prp. nr. 17. 1916: 2

iverk. Det var både en kritikk av kommisjonen, som Castberg mente hadde løst sin oppgave på en dårlig måte, og en oppfordring til at videre foranstaltninger måtte tas.

«...den stateitikk som foreliger, har jo dyrtiden for øieblikket i vort land naad en høide, som må paakalde baade opmerksomhet og stor bekymring. Det kan vel endog siges efter de oplysninger, som man enten kan hente sig selv eller som er meddelt i pressen, at dyrtiden paa mange omraader i vort land er værre for tiden end i de krigførende land; en række livsnødvendigheter er i de krigførende land billigere end hos os.»⁸⁸

Castberg mente det var bemerkelsesverdig at også varer hvor Norge var en av de største produsentene i verden på også var dyrere i Norge enn hos de krigførende statene.⁸⁹ Spesielt på ernæringsprodukter som *folket* selv trengte. Slik jeg ser det, kunne det være slik at de utenrikspolitiske hensyn hadde veid mer for staten enn folkets og næringslivets beste. Det hadde blitt forsøkt å korrigere mangelen, gjennom å legge restriksjoner på hvor mye av levnettsmidlene som skulle være øremerket til den nasjonale provianteringen. Dette hadde tydeligvis ikke vært nok for å møte behovet til det norske folk. Spesielt fisk og flesk hadde blitt kjøpt opp av utenlandske kjøpmenn, og ble og forsøkt kjøpt tilbake for en lavere pris enn det den ble solgt for. Store lagre av fisk var blitt kjøpt opp av britiske kjøpmenn, for å forhindre at dette ble solgt videre til Tyskland. Mye av denne fisken ble ikke transportert til Storbritannia men stod igjen, blant annet på bryggen i Bergen, hvor den råtnet.

Johan Castberg, var initiativtaker til opprettelsen av et statlig organ som skulle ha større myndighet for å treffe bestemmelser angående provianteringen. Castber mente at opprettelsen av et slikt organ måtte til for å forsikre seg de ressursene som behøvdtes. *«Hvad der først og fremst kræves nu, er et større, mere konsekvent initiativ, en større magt og myndighet og konstitutionelt ansvar og under alt dette et videregaaende, et sterkere hensyn til konsumenterne, enn der hitil er tat.»⁹⁰* Et spørsmål jeg stiller høyt i denne sammenheng, er om hvem som var konsumentene i denne sammenheng. Var det bare den private befolkningen eller var det både befolkningen og næringslivet?

Selv om enigheten rundt at staten måtte gripe inn for å motarbeide dyrtiden, og at denne saken var noe av det viktigste som var blitt tatt opp i stortinget på lenge; kom det mye kritikk på hvordan staten hadde «trumfet» gjennom en rekke forslag uten å forhøre seg med andre. Jens Bratlie, som hadde vært statsminister i regjeringen før Gunnar Knudsen, var en av de som ytret dette fra stortingets talerstol da han sa at regjeringen hadde brukt sitt overlegne: *Sic volo, sic jubeo.*⁹¹ *Sic volo, sic jubeo* er latin og kan oversettes med; «Slik jeg ønsker det, slik befaler jeg

88 Forhandlinger i Stortinget (nr. 278) 1916 25. Juli – *Om provianteringskommissionens virksomhet og forespørsel fra repr. Castberg om forføininger i anledning av dyrtiden*. Stortingsfohandlingene 1916 Del 7b. Side 2217.

89 Forhandlinger i Stortinget (nr. 278) 1916: 2219

90 Forhandlinger i Stortinget (nr. 278) 1916: 2221

91 Forhandlinger i Stortinget (nr. 278) 1916: 2223

det». I denne sammenhengen en karakteristikk Jens Bratlie hadde brukt på den politikken Venstre hadde ført i spørsmålet om motarbeidelse av dyrtiden.

Dette kan være noe av grunnen til at gjennomføringen av krisetiltakene ikke ble så vellykket som ønsket. At tiltakene kunne regnes som ad hoc. Det var under det samme møtet i Stortinget 25. Juli 1916, at saken om å danne et eget *proviauteringsministerium* kom opp. Forespørselen som kom fra Johan Castberg, hadde blitt fremlagt han på Smaalenenes landhusholdningsselskaps årsmøte. En kan si at dette på mange måter var den uformelle starten for opprettelsen av Proviauteringsdepartementet, og gjennom forhandlingene på Stortinget ble også dens arbeidsoppgaver grovt sett opp tegnet. De første punktene som ble forhandlet frem var klargjøre hvilken rolle Proviauteringsdepartementet skulle ha, og hva som var hensikten for departementet.

- I. «-at landets produkter sikres for landets behov i tilbørlig utstrækning til rimelig pris.»
- II. «-at produksjon og forbruk sættes i størst mulig direkte forbindelse med hinanden uten fordyrende mellemandel.»⁹²

Ved å sette produksjonen av leventsmidlene i under størst mulig statlig regulering ønsket en at prisen på varene skulle gå ned. Det er lett å tenke seg at et slikt forslag om et eget departement som skulle ta for seg denne type saker, var et rent Venstreforslag. Det var det på ingen måte, Statsminister Gunnar Knudsen stilte seg uforstående til nødvendigheten av et slikt forslag.

«At gi proviauteringskommissionen en større myndighetsfære, som det heter – jeg vet ikke, hvad der sigtes til. Hvis man vilde fortælle, hvad man ønsket, saa er det en selvfølge, at baade kommissionen og landbrugsdepartementet mere end gjerne vilde ta det under overveielse, og hvis der fra kommissionens side fremkommer krav om nogen utvidelse av dens myndighetsfære og det konstitutionelle ansvar, saa kan jeg ikke tenke mig, at departementet vil motsætte sig det.»

Knudsen ble kritisert fordi for denne holdningen, og anklaget for å sette sin egen næringsvirksomhet fremfor landets beste. Dette gjorde at også Knudsen gikk inn for å opprette et eget Proviauteringsdepartement ved å si at etter han hadde hørt innleggene på Stortingets talerstol, at «*Venstre er intet klasseparti, vi er et folkeparti*».⁹³ Det ble det derfor lagt vekt på at opprettelsen av et Proviauteringsdepartement skulle komme folket til gode.

Den utviklingen som kom fra krigens start til avviklingen kriseinstitusjonene jamfør Industriforsyningsdepartementet, Proviauteringsdepartementet og Statens Fettdirektorat hadde flere likhetstrekk med den utviklingen også var i Danmark under samme periode. Den danske historikeren Niels Thomsen har i sin bok *Industri, Stat og Samfund 1870-1939* skrevet at det også i

92 Forhandlinger i Stortinget (nr. 278) 1916: 2235

93 Forhandlinger i Stortinget (nr. 278) 1916: 2241

Danmark var utbredt med inngrep i den danske industrien fra 1917. Målsetningen var også i Danmark som i Norge å motarbeide forsyningsproblemer landet fikk i kjølvannet av Tysklands ubåtpolitikk. Reguleringspolitikken for industrien hadde i liten grad en samlet plan og målsetning, slik at inngrepene i industrien varierte i stor grad fra produkt til produkt og fra sak til sak. Inngrepene som ble gjort, ble bestemt både av forsynings situasjonen og utenrikspolitikken. Det var viktig at politikken som ble ført ikke skulle sette nøytraliteten i fare. Dette argumentet har vi vært innom tidligere i oppgaven, gjennom Olav Ristes argumentasjon for den norske forsyningspolitikken, hvor norske myndigheter skulle balansere sitt forhold til Storbritannia og Tyskland. Motstanden mot den norske sosialliberalismen kom som regel fra opposisjonen som i dette tilfellet var Høyresiden av politikken. Både i Høyre og Venstre var det i samtiden mange politikere som hadde næringslivsinteresser, og derfor kan en fra et norsk synspunkt ikke si at det var et synspunkt som var delt av sosiale klasser, istedet gikk på tvers av sosiale klasser.

Statsinngrepene i Norge hadde en politisk idealtanke bak seg. Staten var «*samfunnets sterke arm*», «*samfunnets mildene hånd*» og «*samfunnet i sin helhet*».⁹⁴ Dette var en tanke som Johan Castberg fulgte og var under denne perioden den fremste talsmannen for sosialliberalismen. Johan Castberg var arkitekten bak sosialdepartementet og han mente at realiseringen av et rettferdig samfunn måtte skje gjennom ekspanderende statsinngrep.⁹⁵ Vi skal ikke gå dypere inn på dette temaet da det er et stort arbeid i seg selv, som har vært diskutert av flere politikere og historikere. Dog må det sies at spørsmålet om sosial rettferdighet var et viktig tema også for Venstre i samtiden, gjennom partiprogram og argumentasjoner for større statlig inngrep har sosial likhet vært viktig. Det som er poenget her er at den samme argumentasjonen også ble brukt i dansk politikk. Den økonomisk-sosiale lovgivningen og forvaltningen ble det bærende og samlende element i dansk politikk.⁹⁶

3.1.1 - Provianteringsdepartementet

Den 26. August 1916 vedtok Stortinget at et midlertidig Provianteringsdepartement skulle opprettes. Behovet for ytterligere koordinering og styring på grunn av økt arbeidsmengde, førte til at flere av de tidligere kommisjonene ble samlet i et eget departement som skulle ta for seg alle spørsmål angående provianteringen. Provianteringsdepartementet fikk flere saker overført fra Landbruksdepartementet i tråd med de bestemmelsene som ble gjort. Her under står det beskrevet at departementet skulle behandle «*saker angående landets forsyning av levnetsmidler og andre*

94 Slagstad:169

95 Slagstad:168-169.

96 Thomsen, Niels: *Industri, stat og samfund 1870-1939 – Dansk industri efter 1870*. Odense 1991 side 226-227.

fornødenhetsartikler.»⁹⁷

Det ble også besluttet at Statens Provianteringskommisjon som ble opprettet i 1914, nå skulle overføres til det midlertidige Provianteringsdepartementet. Noe av bakgrunnen for dette kan ligge i det som ble ansett som dårlig gjennomføring fra Provianteringskommisjonen vinteren i forveien. I et innlegg i Farmand fra 2. september 1916 ble det argumentert med at Provianteringskommisjonen ikke hadde klart og organisere innenriksalget av fisk vinteren 1915; *«saaledes at det virkelig blir en klækkelig hjelp for hele landets befolkning og ikke en ren karrikatur som sidst»⁹⁸* Selv i dette magasinet som på mange måter tenderte mot høyresiden av politikken så man problemene med at forsyningene måtte sikres. Spesielt kom dette til å gjelde kjøtt, flesk og smør. Margarinsmør var av de varer som hadde hatt et økt forbruk under krigen enn før krigen, og man håpet på at fabrikkene fikk nok råstoff til produksjonen gjennom avtaler med Storbritannia.⁹⁹ Likevel var den offisielle begrunnelsen at krigen stilte større krav til staten, og at arbeidet med landets proviantering var blitt av et slikt omfang at det var nødvendig med organisatoriske forandringer.¹⁰⁰

Provianteringsdepartementets leder Oddmund Vik, ble presset ut av regjeringen. På grunn av katastrofalt forverrede vilkår for import fra utlandet og derav følgende vareknapphet og dyrtid. Vik ble i pressen og i Stortinget anklaget for passivitet. Mer enn noe annet var Viks motvilje mot å gå til individuell rasjonering av matvarer årsaken til at han 27. november 1917 ble ofret av statsministeren og erstattet av advokat Stuevold-Hansen.¹⁰¹

Det var under Provianteringsdepartementet at Statens Fettdirektorat senere skulle ligge. Bakgrunnen for dette var at en del uventede begivenheter som førte til akutt mangel på diverse livsviktige forsyninger til den landet. Norge trengte forsyninger av mineralske og vegetabiliske oljer utenfra, og mangel på smøreolje hadde alt kommet i 1916. Mangelen på fett nådde også husholdningene fra 1917.¹⁰²

Fra 1. juni 1917 ble det pålagt at importører og forhandlere av fett, hadde plikt til å melde inn til Provianteringsdepartementet hva en hadde på lager, og tenkte å kjøpe inn av matvarer, brensel og belysningsstoffer. Under denne bestemmelsen kom også hvalolje, hvalkjøtt og andre typer fett og oljetyper. Blant annet måtte landets margarinfabrikker hver måned avgi en oversikt over beholdninger av margarin som var solgt, og hvilke råvarer en hadde på lager.¹⁰³ Det hadde tidligere samme år den 4. april 1917 kommet et forbud mot utførsel av animalsk og vegetabilisk fett

97 St. med. nr. 24 1917 Om Provianteringsdirektørens virksomhet m. v. I Stortingsforhandlingene Del 2 c, 1917 side 5.

98 Farmand - Norsk Forretningsblad 2. september 1916 nr. 35 26. årgang

99 Farmand - Norsk Forretningsblad 2. september 1916 nr. 35 26. årgang

100 St. med. nr. 24. Om Provianteringsdirektørens virksomhet m. v. I Stortingsforhandlingene 1917 del 2c. Bilag:

Provianteringsdirektørens beretning IV. Side 1.

101 Tønnesson 1979: 17

102 Keilhau 1927: 253

103 St. med. nr. 24 1917: 37

og olje av alle slag. Forbudet kom fordi det var nødvendig å sikre landet råvarer til margarinindustrien. Det ble også i samme forbud presisert at beinfett og herdet hvalfett også kom under disse bestemmelsene.¹⁰⁴

Et av de store tiltakene staten gjorde i denne perioden var å starte med statlig produksjon av spise fett. Dette skjedde etter overenskomst med Vera Fettraffineri fra 1. januar 1918. Staten hadde november 1917 opprettet en lov som gav staten fullmakt til «*at træffe bestemmelse om beslaglæggelse og avstaaelse til staten av eiendomsret til animalske og vegetabilske oljer av alle slag*». ¹⁰⁵ Likevel var det slik at hvis staten skulle overta eiendommer og anlegg, måtte staten komme til enighet med de næringsdrivende. Hvis staten ikke kom til enighet med de næringsdrivende om overtakelse, skulle prisen fastsettes av voldgiftsretten. Avtalen mellom Staten og Vera gikk ut på at Staten skulle overta Veras eiendom, anlegg og arbeidstokk. Produksjonen kunne derfor raskt komme igang. Avtalen mellom staten og Vera Fettraffineri skulle gjelde frem til 3 måneder etter at fredsslutningen mellom de krigførende parter var signert.¹⁰⁶

3.1.2 - Industrieforsyningsdepartementet

Industrieforsyningen i Norge under første del av krigen, ble lite regulert i forhold til mat og brenselforsyningen. Regjeringen innførte riktig nok utførselsforbud på enkelte industriartikler. De reguleringer som ble gjort var av hensyn til industriens organisasjon og forsyning, og var rent forberedende og planleggende. I beretningen om industridepartementets virksomhet, kommer det frem at fokuset på dette området ble gjort for en mulig situasjon i fremtiden. Det var Stortingets Handels-, Industri- og sjøfartskomite som skulle jobbe med forberedelsene. I mandatet denne komiteen fikk i 1914, stod det at :

*«Komiteens arbeidsfelt vil maatte omfatte spørmaal, som berører saavel landets import som eksport, hvorhos ogsaa den indenlandske vareomsætning, ordningen av transport-, penge- og assuranceforhold m. v. vil bli gjenstand for dens arbeide. (...) omraadet for komiteens arbeide forutsættes at skulle utsrækkes til alle kommercielle spørmaal som er av interesse for vor import, eksport, industri, handel eller sjøfart.»*¹⁰⁷

Selv om dette var arbeid som var påtenkt en mulig situasjon i fremtiden, ble det i ettertid oppfattet som at oppgaven som «spåmenn» nesten var umulig. Medlemmene i komiteen hadde private

104St. med. nr. 24 1917:41

105Klg. Res. Nr. 6 av 19 oktober 1917: *Bemyndig for Provanteringsdepartementet til å beslegge og avstaaelse til staten av eiendomsretten til animalske og vegetabilske fettstoffer og oljer, ogsaa tran og fiskeoljer.*

106 NTNU: Privatarkiv nr. Tek 1: Sigvald Schmidt-Nielsen Eske 32B, Mappe 25A. *Vera (Avslutning)*

107 Provanteringsdepartementet: *Beretning om Industrieforsyningsdepartementets virksomhet.* Bilag til st.med. nr. 14 for 1922. Side 5.

forretninger, og hadde derfor ikke alt for mye tid til rådighet. Dette førte til at arbeidet hadde fokus på grove hovedlinjer for en fremtidig situasjon.¹⁰⁸

Som tidligere redegjort for, utviklet forholdene seg ugunstig for den norske industrien og det ble dermed bestemt at det måtte opprettes et eget departement som skulle ta for seg industriforsyningen til landet. Ønsket var å skape et kraftig administrativt organ som kunne regulere og fordele industriens råstoffer, arbeidskraft og produksjon ut fra et allment hensyn. Departementet skulle også ha muligheten til å gjennomføre beslutningene med tvang om nødvendig.¹⁰⁹ Hvordan denne tvangen skulle utføres i praksis har jeg ikke noen kilder på, men det er grunn til å tro at det enten skjedde gjennom bøter eller beslaglegging av varer og utstyr, som også ble straffereaksjonene under det som senere ble Statens Fettdirektorat.

I løpet av høsten 1916 og våren 1917 vokste omfanget av krigen. Flere stater ble trukket inn i krigen og det ble vanskelig å være nøytral en nøytral stat;

«De neutrale blev mere og mere upopulære i de krigførende lande og slagordet «enten med os eller mot os» begyndte at finde gjengklang i de kjæmpende folk. En pukken på folkeret og humanitet blev vanskelig hørt»¹¹⁰

Ettersom omfanget av krigen økte kom det også til en vareknapphet på industriartikler i Norge. Det ble 5. Februar 1917 sendt en lengre redegjørelse fra Handels-, Industri- og sjøfartskomiteen til regjeringen med forslag om opprettelse av et eget departement som skulle stå for forsyningsspørsmålene til industrien. Komiteen kom også med en rekke punkter som skulle være arbeidsoppgavene til departementet. De viktigste punktene var at departementet skulle lede arbeidet med å beslaglegge de forskjellige råstoffer og materialer, lede opprettelsen av fordelingsorganisasjoner for disse varene, lede arbeidet av fabrikasjon av nye varer om nødvendig, treffe prisreguleringsbestemmelser for industrien, være rådgivere til videre eksportforbudspolitik og treffe bestemmelser om hvilke varer som måtte importeres.¹¹¹

Til dette institusjonen ønsket komiteen personer som hadde erfaring fra det praktiske liv. Personer som hadde førstehåndskunnskap til hvilke varer som trengtes, og hvordan varene skulle håndteres. Dette departementet skulle ikke arbeide med provianteringen, bare med industriforsyningen, så det ble derfor viktig at det var klare grenser på arbeidsfelt. Selv om det var klare grenser mellom provianteringsdepartementet og industriforsyningsdepartementet var en klar over under planleggingen at disse to departementene måtte samarbeide om en del spørsmål hvor varer og utstyr kunne benyttes på begge hold.¹¹²

108 Provianteringsdepartementet - Bilag til st.med. nr. 14 1922: 5

109 Provianteringsdepartementet - Bilag til st.med. nr. 14 1922: 2

110 Provianteringsdepartementet - Bilag til st.med. nr. 14 1922: 3

111 Provianteringsdepartementet - Bilag til st.med. nr. 14 1922: 6

112 Provianteringsdepartementet - Bilag til st.med. nr. 14 for 1922: 8

Industriforsyningsdepartementet ble opprettet ved kongelig resolusjon 28. april 1917 «*at der midlertidig opprettes et departement for den industrielle forsyning pr. 30. April 1917 at regne.*» Som statsråd for dette departement ble Torolf Prytz utnevnt.¹¹³ Torolf Prytz var arkitekt, politiker og gullsmed. Prytz hadde kanskje ikke hadde de kvalifikasjonene som industriforsyningskomiteen la til grunn i sin planlegging. Som vi fortalte tidligere, var ønsket å ha personer fra det praktiske livet. Det er mulig at begrunnelsen for å velge ut Prytz, var at han hadde bakgrunn fra politikken eller hadde administrativ bakgrunn.

Flere typer fettstoffer ble lagt under Industriforsyningsdepartementet. Det gjaldt for eksempel mineralske smøreoljer og smørefett, animalske smøreoljer og smørefett, vegetabiliske smøreoljer og smørefett, linolje, fettsyrer, rå og raffinert glysserin. Alle disse typene var fettstoffer som skulle sikres for den norske industrien.

Etter at forsyningene fra USA stanset på grunn av USAs inntog i krigen, hadde Industriforsyningsdepartementet en viktig jobb fremfor seg. Det ble nødvendig å finne alternative handelspartnere for å skaffe fett- og oljeprodukter til industrien. Vinteren og våren 1918 kom det istand en varebytteavtale mellom russiske og norske myndigheter. Dette var en videreføring av pomorhandelen, som hadde pågått siden 1700-tallet. Da dette var vinteren og våren 1918 var det rett etter den russiske revolusjonen som vanskeliggjorde denne handelen. Det var innstramminger på det private næringslivet, og handelen ble derfor ikke så stor som den norske stat først ønsket. Revolusjonen hadde ført med seg vanskelige ernæringsforhold for befolkningen nord i Russland og derfor anså norske myndigheter at med å gi fisk som betaling, ville bli tatt godt imot på det russiske markedet. Et annet argument som ble brukt for å bruke fisk som betaling var at den lokale valutaen, rubler, ble ansett som usikkert betalingsmiddel i den situasjonen *Sovjetunionen* nå var i. Som betaling for fisken fikk Industriforsyningsdepartementet tilbake blant annet olje og fettstoffer tilbake. Innenfor dette var petroleum, bensin, tretjærebek og tretjære. De to sistnevnte var i utgangspunktet tiltenkt å videresendes til Storbritannia.¹¹⁴

Det videre arbeidet til Industriforsyningsdepartementet kommer vi til å ta opp i neste kapittel da dette ble en jobb for Statens Fettdirektorat som ble opprettet ved kgl.res. av 8. Februar 1918. Statens Fettdirektorat var avdelingen som tok for seg fettstoffer som skulle brukes til industrien.

3.2 - Fettkomiteene

Mangelen på fett og oljer, gjorde foranledningen til at nye statsvirksomheter kom igang, og

113 Provisjonsdepartementet - Bilag til st.med. nr. 14 for 1922: 8

114 Provisjonsdepartementet - Bilag til st.med. nr. 14 for 1922: 86

Fettkomité I ble oppnevnt ved kongelig resolusjon 11. januar 1917.¹¹⁵ For fettkomitéen ble Professor Sigvald Schmidt-Nielsen utnevnt til formann. Sigvald Schmidt-Nielsen var professor i organisk kjemi ved NTH og hadde gjennom flere år forsket på ulike fettstoffer og fremstillingen av hvalmargarin.¹¹⁶ Fettkomiteens viktigste oppgave ble å undersøke hvordan man kunne behandle fisketran, hvalolje og fiskeoljer til et produkt som kunne brukes til produksjonen av menneskeføde. Dette ønsket man å gjøre for å bli uavhengig av tilførsel fra utlandet. Fettkomiteen skulle gjennom denne utredningen for landets industri se på det aktuelle fettspørsmål. Man ønsket i første omgang at dette bare skulle ha fordeler for industrien, slik at denne utredningen ikke var tiltenkt ernæringen i første omgang. Dette spørsmålet ble diskutert både i Industriforsyningsdepartementet og Provianteringsdepartementet, som kom frem til konklusjonen at ernæringen og industrien hadde kryssende interesser derfor måtte det komiteen skulle utrede situasjonen i fellesskap med Industriforsyningsdepartementet og Provianteringsdepartementet. Hovedfokuset kom til å ligge på hvordan man kunne sikre og gjennomføre en rasjonell utnyttelse av landets tilgang på fett og oljer av enhver art.¹¹⁷ Fettkomiteen bestod av Schmidt-Nielsen som tidligere nevnt, sammen med Håkon Hauan som var direktør for Vallø Fettraffineri og Direktør Carl Lütcherath ved Fellesslakteriet i Kristiania. Schmidt-Nielsen og resten av fettkomiteen kom frem til flere mulige løsninger på spørsmålene om mangelen på fett. I denne sammenhengen var det ønsket om at det burde opprettes et eget fettdirektorat. Dette direktoratet skulle bare ta for seg spørsmålene som omhandlet fett og oljestoffer.

Fettkomiteen kan umulig gjort stort inntrykk på regjering og storting da det allerede 11. oktober samme år ble opprettet et ny fettkomite, fra nå av kalt *Fettkomite II*. Schmidt-Nielsen var formann også i denne komiteen. De andre medlemmene var Ingeniør Rohde og fiskerikonsulent Johannesen. Denne komiteens mandat var å undersøke hvorvidt det ved hensiktsmessig behandling av fisketran, hvalolje og fiskeoljer kunne skaffes et produkt som i noen grad kunne gjøre produksjonen av fettstoffer tjenlige til menneskeføde, uavhengig av utenlandsk tilførsel, samt søke i størst mulig grad øke og sikre produksjonen av oljer for det innenlandske behov. Komiteen arbeidet effektivt og allerede 13. november 1917 var komiteen ferdig med sitt arbeid.¹¹⁸ Forskjellen mellom *Fettkomite I* og *Fettkomite II* var at Fettkomite I hadde fokus på fettbeholdningen til industrielt bruk, og *Fettkomite II* fokus på fett til bruk som menneskelig føde.

I sine undersøkelser kom *Fettkomite II* frem til at man ved herding av fisketran og oljer kunne skaffe en brukbar margarin utelukkende av norsk råmateriale. Denne herdingen kunne finne

115 Kgl.Res. Nr 2 av 11. Januar 1917: *Nedsettelse av Statens Fettkomite på 3 medlemmer: Professor Schmidt-Nielsen, Direktør Hauan og Direktør Lütcherath.*

116 Store Norske Leksikon: Sigvald Schmidt-Nielsen http://snl.no/Sigvald_Schmidt-Nielsen 23.02.2012

117 Kgl.Res. Nr 2 av 11. Januar 1917

118 St. med. nr. 14 - 1918 Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m. v. I Stortingsforhandlingene 1918 del 2b. Side 42.

sted, fordi landets tilgang på råstoff til denne produksjonen var tilstrekkelig. For å bøte på mangelen på fett, ønsket også fettkomiteen i likhet med Provianteringsdepartementet og Handelsdepartementet at man gikk inn for hvalfangst på statens regning. *Fettkomite II* kom med flere innstillinger til hvordan man skulle møte problemene med landets fettforsyning, som også ble fulgt opp av departementetne. Det ene var at man måtte komme til enighet med sildeoljefabrikkerne om hvordan en skulle få til størst mulig produksjon av sildeolje. Dette ble gjort gjennom at man ved kgl.res. av 16. november 1917 gav tilvirkningspremie til de fabrikker som solgte hele produksjonen sin til staten. Videre skulle staten fastsette utsalgspriser på produktene til salg på det innenlandske markedet.

Gjennom fettkomiteen kom det også et forslag til påbud for husholdningene. Husholdningene skulle fra nå ta vare på alt av matnyttig fett i alle varianter, det vil si talg, ister, beinfett og lignende. Denne bestemmelsen gjaldt ikke bare for husholdningene, men også for restauranter, sykehus, militære anlegg og hermetikkfabrikker. I store institusjoner som dette ble det påbudt å skaffe seg fettsamlere til å samle opp fett. Avfallsfettet var tiltenkt å brukes som dyrefôr og til industrien.¹¹⁹ Fettsamlerene som det var snakk om var allerede et produkt som kunne kjøpes. I Sigvald Schmidt-Nielsens private arkiv finnes det flere eksempler på ulike reklamer for fettsamlere fra forskjellige produsenter.¹²⁰ Disse fettsamlerne skulle kobles på avløpsrør, og planen bak de var at fett skulle skille seg fra vannet slik at det ble liggende igjen inne i samleren.

Gjennomføringen av innsamlingen ble lagt på amtmennene, og gjennom et rundskriv fra Provianteringsdepartementet ble det redegjort for grunnen til disse forhåndsregler ble satt ut i livet. *«Departementet finder det derfor nødvendig indtrængende at henstille til landets borgere, at alle medvirker til at intet gaar til spilde som er anvendbart som føde for mennesker eller dyr, og at der overalt i husholdningerne vises en gennemført økonomi»*¹²¹

Arbeidet i fettkomiteene hadde gjort høsten 1917, førte til at Schmidt-Nielsen og Hauan utarbeidet et brev til Provianteringsdepartementet datert 19. januar 1918. Brevet inneholdt forslag om å opprette et eget fettdirektorat eller et kontor for spørsmål som omhandlet *av enhver art*. Det de ønsket, var at alle spørsmål angående statens kjøp av fett på den ene siden, og anvendelsen av fettbeholdninger på den andre siden skulle samles i et felles statlig organ. Spørsmålene om fett- og oljestoffene, sammen med andre nyoppdukkede spørsmål, måtte samles under **en** ansvarlig ledelse. Dette skulle lette arbeidet med koordinering og fordeling.¹²²

119 St. med. nr. 14 – 1918: 43

120 NTNU: Privatarkiv nr. Tek 1: Sigvald Schmidt-Nielsen Eske 29, Mappe 6. *Avfallsfett*

121 St. med. nr. 14 – 1918: 43

122 Brev av 19. januar 1918 i Kgl.res. Nr 5 av 8. februar 1918 (Finn rett kilde)

3.3 - DeNoFa

De nordiske fabrikker (DeNoFa) var den største bedriften i Norge som herdet hvalfett. DeNoFa ble stiftet i 1912, og ble startet av Dietrich Hildisch. Hildisch var sønn av en utvandret tysk garver som hadde grunnlagt sitt eget garveri i Sandaker utenfor Kristiania. Hildisch var selv utdannet garver, og da faren døde overtok han fabrikken. Hildisch syslet med planer om å foredle hvalolje, og hadde flere grunner for dette. For det første var han interessert i alle slags planer om ny virksomhet. For det andre kom han i sitt yrke som garver bokstavelig talt i nær berøring med hvaloljen som ble brukt i lærindustrien. Familierelasjonene spilte også inn i denne tankegangen. En søster av Hildisch hadde giftet seg med en tysker ved navn Anton Brünings, og denne svogeren drev en liten såpefabrikk i utkanten av Bremen. Her produserte såpefabrikken en slags simpel såpe til ullspinneriene. Til denne såpen brukte han hvalolje som råstoff, og Hildisch hadde foretatt innkjøp for han av denne i Norge.¹²³

Hildisch fikk kjennskap til en mengde foredlingsmetoder, og brukte seg selv som en slags formidler, ved at andre fikk opplysningene han satt inne med. Hildisch kom til slutt frem til en spaltingsmetode som skulle gi ekstra fine produkter, og forlangte 200.000 kroner for denne metoden. Med denne summen ønsket Hildisch å starte et eget anlegg som skulle ha kapasitet til å foredle 1500 tonn olje per år. Med en slik kapasitet mente Hildisch at han kunne skape en fortjeneste på 140.000 kroner per år. Denne fortjenesten kom til å stige enda mer om han brukte fortjenesten på utvide et slikt anlegg senere.¹²⁴

Hildisch sin plan med å starte fettforedlingsindustri ble mer og mer aktuell. Kontakten med mulige samarbeidspartnere økte kraftig. Spesielt viktig ble å finne en måte å skaffe seg luktfrie fettsyrer slik at de kunne selges på verdensmarkedet. Hvis dette var mulig å få til ville det bli enklere å få med hvalfangerne med på å reise et slikt raffineri.

I den første tiden av krigen fant hvaloljen veien til Tyskland gjennom flere kanaler. DeNoFa kjøpte bomullsfrøolje av England og USA som de raffinerte og blandet inn herdet hvalfett, som firmaet allerede hadde tilgjengelig. Dette fett var egentlig eid av et tysk firma som DeNoFa hadde kommet til enighet med, og lagret det i Fredrikstad. Ikke at det er vesentlig for problemstillingen, men dette var et bevis på hvordan forretningsmenn i et nøytralt land mente de hadde rett til å drive handel; kjøpe råstoffet hos den ene krigførende part, foredle det og selge produktene til den andre part. Dette var en av grunnene til at Storbritannia kom med kravet om at ikke bare eksporten av hvalolje til Tyskland måtte stoppes, men også herdet fett.

DeNoFa mente at etterspørselen etter herdet fett kom til å øke med krigens varighet, derfor

123 Manuskript til De Nordiske Fabrikker A/S Historie – *En Norsk Fettforedlingsindustri blir til*. Side 6.

124 Manuskript til De Nordiske Fabrikker A/S Historie – *En Norsk Fettforedlingsindustri blir til*. Side 7.

ønsket fabrikken å produsere mest mulig spise fett, hvor det meste av kvanta ble sendt for lagring i Hamburg og til Holland. Denne produksjonen ble opphevet i 1915, da fabrikken begynte å føle virkningene av de engelske restriksjonene, og mangelen på råstoff ble stor.¹²⁵

Saken med DeNoFa var også komplisert i forhold til eierskapet i bedriften. Det var et Engelsk firma som eide 50% av aksjene i bedriften, og den britiske regjering kunne ikke under noen omstendigheter la et engelsk firma forsyne fienden med hvalolje produsert i britisk territorium via et nøytralt land. Alle argumenter med en folkerettslig begrunnelse ble skjøvet til side da Storbritannia skulle føre sin hvaloljepolitikk. Tønnesson argumenterer for at det fra engelsk side var viktigere å vinne krigen enn å sikre forsyninger til en «nøytral makts undersåtter».¹²⁶

3.4 - Ekspropriasjonen av DeNoFas fettbeholdninger

I oktober 1917 ble det drøftet i Provianteringsdepartementet om man skulle beslaglegge DeNoFas fettbeholdninger, og fikk gjennomslag for dette 19. oktober. I den kongelige resolusjon fra denne dagen står det at. «*at træffe bestemmelse om beslaglæggelse og avstaaelse til staten av eiendomsret til animalske og vegetabilske oljer av alle slag*»¹²⁷

Denne beslutningen skjedde etter lange forhandlinger mellom både DeNoFas ledelse og den norske staten. På denne måten ønsket staten at en overtakelse av fettene kunne overtas utenfor rettsystemet ved å gi, i dette tilfellet DeNoFa en pris på per kilo fett. Under disse forhandlingene hadde Provianteringsdepartementet kastet frem tanken om at staten kunne leie hele fabrikken i Fredrikstad. Men dette var et forslag DeNoFa ikke kunne gå med på da de hadde hemmelige metoder som de ikke ønsket at utenforstående skulle få kjennskap til.

Da staten beslagla DeNoFas lagre av herdet fett og oljer utgjorde dette 18 500 tonn. For dette lagret fikk DeNoFa en kompensasjon på ca. 60 millioner kroner. Dette var en pris som var omlag 40% av det beløpet de kunne fått inn om fettene hadde blitt solgt på det åpne markedet. Gjennom kongelig resolusjon av 25. Oktober 1917 var all fetthandel forbeholdt staten, og prisen på DeNoFas lagre var fastsatt av en skjønnsnevnd. Når DeNoFa lå inne med store lagre, var dette en overenskomst med Storbritannia at all den oljen fabrikken fikk ,skulle herdes for lagring til krigens slutt. DeNoFa håpet på at fettmangel i Europa skulle føre til økt fortjeneste, men dette var det nå staten som kom til å få fortjeneste på salget til Tyskland i 1919. Salgene etter krigen kommer til å bli tatt opp igjen i neste kapittel.¹²⁸

125 Tønnessen 1969: 136

126 Tønnessen 1969: 136

127 De Nordiske Fabrikker AS Historie – Ekspropriasjonen av DeNoFas fettbeholdninger s. 3

128 Tønnessen 1969: 172

3.5 - Avslutning

Det var en generell økning av statlig inngrep under første verdenskrig. Det hadde startet med mindre kommisjoner og råd som skulle sikre tilførselen av fett og oljer til landet. Krigens innvirkning fikk større konsekvenser for innførselen av fett og oljer enn det som ble forutsett. De første statlige inngrepene hadde liten virkning, eller dårlig koordinert. Førte til større statsorganer, som hadde fått bredere arbeidsoppgaver og større myndighet vokste frem. Først ved opprettelsen av Provanteringsdepartementet i 1916, så ved opprettelsen av Industriforsyningsdepartementet i 1917. Det er viktig å poengtere her, som tidligere i kapitlet at det ikke bare var fett som var departementenes geskjeft, men at det er det som er fokuset i denne oppgaven. Denne todelingen virket ikke som en optimal løsning for problemet når en skulle drive fordeling av fett mellom befolkning og næringsliv. Fettkomiteene kom frem til forslaget om et felles statlig reguleringsapparat, som ender en ansvarlig ledelse skulle behandle alle fett- og oljerelaterte saker.

For fett- og oljeindustrien gjorde statens reguleringer og monopol det umulig å drive vanlig næringsvirksomhet. De to største bedriftene innenfor denne næringen, DeNoFa og Vera Fettraffineri ble overtatt av staten, for produksjon og herding av fett- og oljeprodukter. Dette var bedriftenes eneste mulighet til å ikke måtte legge ned arbeidet så lenge krigen pågikk.

Sosialpolitikk virker til å hatt en innvirkning på utviklingen av de statlige organene. Det er da spesielt Venstres politikk som mulig faktor i denne sammenhengen. Flere fremtredende Venstrepolitikere argumenterte for en slik politikk under første verdenskrig, selv om argumentasjonen var ulik. Statsminister Gunnar Knudsen mente at de statlige inngrepene var nødvendig på grunn av *tiden*. Som folkeparti var Venstre derfor forpliktet til å gripe inn for å forsikre befolkningen levnetsmidler. Statsråd Stuevold-Hansen hadde en mer programfestet tilnærming til saken, og mente dette var en politikk som var kommet for å bli. Ved at utjevne den skjeve fordelingen i samfunnet var økt statlig regulering et viktig bidrag til sosialpolitikken. Stuevold-Hansens argumentet ble til dels støttet av Johan Castberg. Castbergs moderniseringsprofil gikk ut på en radikaliserings av staten, slik at det var staten som skulle regulere sosialiteten.

Selv om vi har belyst at de fleste saker som ble tatt opp på Stortinget ble forhandlet frem på relativt kort tid og uten den store misnøyen fra opposisjonen, kom det likevel noe kritikk mot utvidelsen av statens myndighetsområde. Blant annet ble det argumentert at utvidelsen av statens myndighetsområde minnet om statsosialisme. Et annet argument var at Venstres politikk ikke var gjennomtenkt og bare trumfet gjennom i sitt; «*Sic volo, Sic jubeo*».

I Problemstillingen ønsket vi å finne ut hvorfor Statens Fettdirektorat ble opprettet. Vi har

ved denne oppsummeringen vært inne på flere årsaker til dette. Som med en setning kan oppsummeres ved en økende sentraladministrasjonadministrasjon, og større arbeidsoppgaver for staten. I det neste kapitlet skal vi se nærmere på *hvilke arbeidsoppgaver hadde Statens Fettdirektorat, og hvordan løste de disse.*

4 – STATENS FETTDIREKTORAT

I kapittel 2 drøftet vi hvorfor det ble nødvendig med statlig inngrep for løse problemene med fett- og oljetilførselen. I neste kapittel så vi på den politiske prosessen som førte til opprettelsen av fettdirektoratet. Vi skal i denne delen se nærmere på Fettdirektoratets virke fra opprettelsen i 1918 frem til nedleggelsen i 1921, som skal være med på svare på den siste delen av problemstillingen vår; *Hvilke oppgaver hadde Statens Fettdirektorat.* Vi skal blant annet undersøke hvilke saker statens fettdirektorat hadde; hvilken rolle norsk næringsliv hadde i fettdirektoratet, og hvordan Statens Fettdirektorat var organisert. Til slutt kommer vi til å se nærmere på prosessen rundt nedleggelsen av Statens Fettdirektorat.

4.1 - Direktoratets opprettelse

Statens Fettdirektorat ble opprettet ved kgl.res. av 8 februar 1918. Fettdirektoratet hadde som oppgave å behandle alle spørsmål som gikk på landets forsyning av fett og oljer. Direktoratet ble delt opp i to avdelinger, fettavdelingen og petroleum- og bensinavdelingen. Som leder for direktoratet ønsket man en direktør som både administrativ og fagmessig leder. Dette valget falt på Håkon Hauan. Innstillingen til å opprette et eget Fettdirektorat kom fra Fettkomite II som bestod av Sigvald Schmidt-Nielsen, Håkon Hauan og Carl Lütcherath som nevnt i forrige kapittel. Schmidt-Nielsen og Hauan argumenterte med at staten hadde store økonomiske interesser knyttet til fettspørsmålene, og at denne interessen alene var godt nok argument til at staten burde opprette et sentralt kontor for slike saker.¹²⁹ Fettavdelingen som hadde vært underlagt provianteringsdirektøren ble nå et eget direktorat hvor også det samlede personale fra fettavdelingen ble overført til Statens Fettdirektorat.¹³⁰

I Schmidt-Nielsen og Hauans forslag, var det flere detaljer rundt arbeidsoppgavene til et

129 Brev av 19. Januar 1918 i Kgl.res. Nr 5 av 8. februar 1918

130 St. med. nr. 4 - *Om Provanteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 7 – *Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 115. I *Stortingsforhandlinger 1919 Del 2c.*

fettdirektorat som var usikkert. Som utgangspunkt hadde de satt opp fem sentrale arbeidsoppgaver som måtte utføres av fettdirektoratet. Dette var for det første statistikk over fettstoffer, trankjøp og innkjøp av eventuelle andre fettstoffer, fettherding og raffinering av av forskjellige fettstoffer, fordeling av ikke matnyttig fett til industrien og dispensasjoner. Med dispensasjoner menes hvordan fettstoffer fra foreksempel avfall på en rasjonell måte kunne utnyttes.

Direktoratet skulle behandle innkjøp av tran og fiskeoljer fra statens trankommisjonærer og statens hvalfangststasjoner samt sildeolje fra sildeoljefabrikkene. Statens Fettdirektorat hadde også i oppgave i å holde kontrollen med fremstillingen av spisefett fra Vera Fettraffineri. Vi skal gå nærmere inn på Vera Fettraffineri senere i kapitlet.

Det var ikke bare innkjøp og kontroll over fettbeholdningene direktoratet fikk ansvaret for. De skulle også stå for salget og fordelingen av spisefett til margarinfabrikker, kjeksfabrikker, sjokoladefabrikker og andre bedrifter som brukte fett som råstoff. Det tekniske fettene skulle også være under fettdirektoratets kontroll, og her var det snakk om tran og fiskeoljer som ble brukt som råstoff for såpefabrikker, garverier, kjemiske fabrikker og andre som brukte disse råstoffene.¹³¹

Det tekniske fettene hadde tidligere vært underlagt Industriforsyningsdepartementet. Derfor ble det satt spørsmål om hvilket departement fettdirektoratet skulle ligge under. Det ble bestemt at alt som omhandlet fett både spisefett og det tekniske fettene skulle være underlagt Provianteringsdepartementet.

For å redusere eventuelle koordinasjonsproblemer mellom departementene, ble det opprettet fettråd ved resolusjonen av 19. juni 1918. Rådet skulle yte bistand til direktoratet for saker som kunne skape konflikt mellom industrihensyn eller ernæringshensyn. Forslaget om et fettråd kom allerede under utarbeidelsen av Statens Fettdirektorat. I en meddelelse fra Provianteringsdirektør Harald Pedersen til departementet 28. januar 1918 kommer dette frem.

*«Det av fettkomiteens foreslaaede teknisk merkantile fettraad tør muligens ha sin berettigelse. Med hensyn til hvor ofte dette bør holde møter, bør det bli avhengig av de saker som foreligger til behandling, idet jeg mener det bør sammenkaldes av statsråden eller av vedkommende fettadministrasjon saa ofte det findes paakrævet».*¹³²

Fettrådet skulle bestå av fem medlemmer. De skulle ha ulik bakgrunn og ulike arbeidsoppgaver. Provianteringsdirektøren ble leder for dette rådet, hvor de 4 resterende plassene i rådet skulle bestå av to representanter fra Industriforsyningsdepartementet, og to representanter skulle oppnevnes av Provianteringsdirektøren.¹³³ Industriforsyningsdepartementet utpekte Statsråd Bernhard Brønne og

131 St. med. nr. 4 - Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918 side 115. I Stortingsforhandlinger 1919 Del 2c.

132 Statens Fettdirektorat - Fettavdelingen Mappe: RA/S-2456/D/Da/L0050, Riksarkivet Oslo

133 Statens Fettdirektorat - Fettavdelingen Mappe: RA/S-2456/D/Da/L0050, Riksarkivet Oslo

generalintendant Oberst Aanon Jacobsen Molland. De to siste plassene i fettrådet ble tildelt tidligere nevnte direktør for fellesslakteriet Carl Lütheherath og Professor Sigvald Schmidt-Nielsen.¹³⁴

4.2.1 – 1918

Etter fettdirektoratets opprettelse ble ikke alle oljer som var sortert under Industriforsyningsdepartementet overført til Statens Fettdirektorat. Noen typer olje var fortsatt underlagt Industriforsyningsdepartementet. Dette skyldtes delvis at disse fettstoffene hadde industrien som primærmål, og at en brukte tid på å flytte over saker slik at det skulle bli en glidende overgang. Korrespondansen angående de forskjellige oljer ble stadig større ettersom mangelen på fett ble større.

Linolje var et av de typene som var svært etterspurt på markedet. Linolje brukts som et bindemiddel til maling og lakk, men kunne også brukes som matolje, selv om dette skjedde i mindre grad.¹³⁵ Korrespondansen om linolje vokste så hurtig at man bestemte seg for å opprette en egen avdeling med journal og arkiv adskilt fra direktoratets andre avdelinger. Det var Provianteringsdepartementet som skulle fatte beslutninger om linoljen fordi korrespondansen var så stor at det kom til å gå ut over Fettdirektoratets egne andre oppgaver.

Bakgrunnen for den store korrespondansen som omhandlet linolje var at det nå såkalte Linoljekontoret hadde fått inn et parti linolje for disposisjon i februar 1918 til malingsbruk. Dette partiet linolje ble raskt fordelt. Kontoret kunngjorde allerede en måned senere at det nå ikke kunne avse linolje til malingsbruk. Korrespondansen ble ikke mindre av den grunn, men ble bare samlet opp ubesvart frem til man oversendte dem til fettdirektoratet. Fettdirektoratet på sin side besluttet å sette opp regler på hvem som heretter skulle kunne bevilges linolje. I St.med.nr.4 under bilag 7 nevnte Fettdirektoratet hvilke grupper som kunne bevilges et kvantum av linolje.

- 1. Sykehuser og hospitaler blev tildelt linolje til absolut nødvendige malerarbeider, liksom private efter lægeattest blev bevilget linolje til maling hvor sanitære hensyn spillet inn.*
- 2. Fabrikker som fabrikerte døre og vinduer samt landbruksmaskiner blev tildelt linolje til en gangs overstryking av det ferdige produkter.*
- 3. Skipsverfter og lignende blev tildelt et meget innskrenket kvantum efter ansøking i hvert tilfelde. Skibsverfter f.eks. fikk linolje til grunning av salonger, lugarer, ganger*

134 Statens Fettdirektorat - Fettavdelingen Mappe: RA/S-2456/D/Da/L0050, Riksarkivet Oslo

135 Store Norske Leksikon: Olje fra linfrø http://snl.no/linolje/olje_fra_linfrø 17.02.2012

etc.

4. *Enkelte bedrifter som f.eks. fabrikerte gasballonger for biler, livbelter, garnblåsere, trykfarver etc.*
5. *Oljeklederfabrikkene blev tildelt et bestemt kvantum pr. måned til fabrikasjon av oljeklær efter ansøking gjennom sine fiskeforeninger med oppgave over medlemsantall.*¹³⁶

Selv om disse retningslinjene kom fra Fettdirektoratet ble det i perioden fra mars til juni 1918 ikke fordelt linolje til bedrifter eller institusjoner fordi det ikke var noen behov som passet under de retningslinjene som ble gitt. Da Staten, fra mai 1918, tok over DeNoFas beholdning av fett, ble det også overtatt endel ukokt linolje. Direktoratet og Departementet besluttet da at denne linoljen så fort som mulig måtte utdeles, slik at den ble benyttet på den tiden av året hvor den trengtes mest.

Det kan virke som om at beslutningen var fattet i håp om i fremtidig import. Departementet mente at *Amerikaavtalen* kom til å sikre store mengder linolje til senere bruk.¹³⁷ Dette ville gjøre at en ikke trengte restriksjoner på bruk av linolje. Denne antakelsen viste seg å være feilslått, fordi USA nektet å eksportere linolje til Norge. Direktoratet måtte derfor se til alternative steder for å skaffe seg linolje. Det ble forsøkt importert 3000 tonn linfrø fra Argentina, og 1200 fat linolje som var kjøpt på privat regning. Dette forsøket ble avvist på bakgrunn i *Amerikaavtalen* punkt B. Dette punktet gav Norge restriksjoner på importen av animalske og vegetabiliske oljer, slik at det endte med at det ikke ble noen innførsel av linfrø eller linoljer første halvdel av 1918.¹³⁸

Samtidig som direktoratet overtok ansvaret for linoljen, overtok det også ansvaret for smøreoljer fra Industriforsyningsdirektoratet. Selv om det nå var direktoratets oppgave fulgte det samme prosedyre på anmodninger om smøreoljer som det som hadde blitt gjort tidligere. Vallø Oljeraffineri i Tønsberg var blitt utpekt som statens hovedkommisjonær for smøreoljene. De som ønsket slik olje måtte skaffe seg rasjoneringskort som ble utstedt av Vallø.¹³⁹ Administrerende Direktør for Vallø Oljeraffineri var Haakon Hauan som var den første lederen i fettdirektoratet.

Fettdirektoratet fikk også en ny leder i 1918. Haakon Hauan ble leder for Industriforsyningsdepartementet og fikk sin etterfølger i Peter Andreas Ravn Sollied. Sollied var som Schmidt-Nielsen også kjemiker. Sollied var leder for Statens Fettdirektorat frem til

136 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 117-118. I *Stortingsforhandlinger* 1919 Del 2c.

137 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 117-118. I *Stortingsforhandlinger* 1919 Del 2c.

138 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 118. I *Stortingsforhandlinger* 1919 Del 2c.

139 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 118. I *Stortingsforhandlinger* 1919 Del 2c.

direktoratets nedleggelse i 1921.¹⁴⁰

4.2.2 - DeNoFa

Staten beslagla DeNoFas beholdninger av fett og oljer, som vi var inne på i forrige kapittel. Samtidig som det ble nedsatt en nemnd, som skulle gå gjennom saken og fastsette prisen staten skulle betale til DeNoFa. Fettet som DeNoFa var i besittelse av var i tre forskjellige fettsorter. Dette var herdet spisefett, teknisk fett og preparert linolje. Direktoratet startet straks med fordelingen av dette fett, sammen med det lavt herdete fett fra Vera Fettraffineri. Ved å blande flytende olje sammen med fett kunne det danne et brukbart råstoff for fremstilling av margarin. DeNoFas beholdninger hadde av uvisse grunner blitt lagret over lengre tid og var derfor usedvanlig *høyt* herdet. Dette så man som et problem for fremstillingen av margarin. Derfor ble det blandet inn store mengder med lavere herdet fett slik at det kunne brukes til fremstilling av margarin. En annen mulighet for å fremstille margarin av høyt herdet fett er å blande inn bomullsolje.¹⁴¹

For det siste halvåret av 1918, ble det av direktøren for fettdirektoratet informert om hvor mye spisefett som ble distribuert ut fra DeNoFa. 6000 tonn hadde blitt sendt ut til margarinfabrikkene. Lagrene da var på ca. 11 000 tonn. Margarinfabrikkene på sin side hadde vanskeligheter med å fremstille en brukbar margarin av det høyt herdete fett. Det ble forsøkt å senke tilsetningen og at forskjellen ble erstattet med lett herdet fett eller olje. Dette førte igjen til at forbruket av det lett herdete fett ble større enn forutsatt. DeNoFa og fettdirektoratet ble enige om at de måtte herde et lettere parti med oljer. Produksjonen av den nye typen spisefettet med det nye blandingsforholdet ble satt igang 9. desember. Frem til 31. desember ble det produsert 726 000 kg. spisefett som ble godkjent av alminneligheten.¹⁴²

4.2.3 - Margarin

Staten startet med produksjon av margarin i 1918, hvor det i utgangspunktet ble tilsatt 25% dansk meierismør. Tilgangen på det danske meierismøret ble betydelig svekket og det ble derfor bestemt at blandingsforholdet måtte senkes til 10 % for at det skulle kunne produseres nok margarin. I kildene fra provianteringsdepartementet kommer det frem utsalgsprisen likevel ble uforandret.

140 Store Norske Leksikon: Peter Sollied http://snl.no/nbl_biografi/Peter_Sollied/utdypning 15.02.2012

141 St. med. nr. 4 - *Om Provanteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 7 – *Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 116. I *Stortingsforhandlinger 1919 Del 2c.*

142 St. med. nr. 4 - *Om Provanteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 7 – *Statens fettdirektorats beretning for tiden 1ste Juli – 31te Desember 1918* side 204. I *Stortingsforhandlinger 1920 Del 2b.*

Importen av dansk meierismør og en større produksjon og salg av margarin gjorde at Staten fikk en økt inntekt fra Provianteringsdirektøren.

Et annet tiltak som ble gjort for å øke margarinproduksjonen i 1918 var at Provianteringsdeparterementet bestemte at all margarin som ble produsert fra 1. Juli 1918 skulle bestå av 50% herdet fett fra Staten. Dette skulle både være med på å venne befolkningen til den nye typen margarin, og skaffe staten størst mulig fortjeneste på det herdete fettet.¹⁴³

Da de nye reglene for statsmargarinen kom fra 1. Juli, skjedde det som ikke var unaturlig i en slik situasjon. Kjøperne syns produktet ble for dyrt. Når etterspørselen ble lav gikk produksjonen i samme retning. Tilførselen av meierismør ble også lavere, slik at direktoratet til slutt måtte reservere de lagrene de hadde til rådighet til sykehusene. Tilførselen av planteoljer var lav og direktoratet hadde ingen konkrete planer om hvordan de skulle øke tilførselen av dette. Sykehusene på sin side fikk behovet sitt tilfredsstilt gjennom denne ordningen.¹⁴⁴

4.2.4 - Sildeolje

Sildeolje var også en fettsort som myndighetene med Statens fettdirektorat ønsket å ha kontroll over. Statens Fiskerisentral ønsket at man skulle gå til innkjøp eller ekspropriasjon av 3 sildeoljefabrikker. Det ble nedsatt en kommisjon som skulle dra på befaringsnoen av landets sildeoljefabrikker for å se på hvordan man kunne løse utfordringene ved opprettelse av nye sildeoljefabrikker. I denne kommisjonen var både Håkon Hauan og Sigvald Schmidt-Nielsen representert. Kommisjonen kom til en innstilling i Juli 1918, om at de tre sildeoljefabrikkene burde bygges.¹⁴⁵ Forslaget ble aldri satt ut i livet. Grunnen til dette var på fordi det viste seg å være vanskelig å skaffe de maskinene som behøvdes til produksjonen på kort sikt. Norske myndigheter mente på dette tidspunktet at verdenskrigen gikk mot slutten, og denne saken stilnet i påvente av at krigen skulle slutte.¹⁴⁶ Innstillingen viser at det på den ene siden ikke var stor nok mangel på sildeolje. På den andre siden, at tidsaspektet for å skaffe de maskiner som behøvdes til produksjonen kunne ta veldig lang tid. Selv om det i kildene kommer frem at saken stilnet, må ikke det misforstås med at det ikke behøvdes. Utredningene var jo allerede gjort av kommisjonen. Dersom det skulle oppstå en situasjon hvor det ble nødvendig å ta frem planene igjen, hadde man da

143 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 116. I *Stortingsforhandlinger 1919 Del 2c.*

144 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden 1ste Juli – 31te Desember 1918* side 204. I *Stortingsforhandlinger 1920 Del 2b.*

145 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 116. I *Stortingsforhandlinger 1919 Del 2c.*

146 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 116. I *Stortingsforhandlinger 1919 Del 2c.*

oversikt både over hvor disse sildeoljefabrikkene skulle ligge, og hvilket utstyr som behøvdes.¹⁴⁷

Selv om planene om å øke antallet sildeoljefabrikker i Norge ikke ble gjennomført var det fortsatt direktoratet som stod for kontrollen av omsetningen av denne oljen. Det ble innført nye priser på sildeoljen staten kjøpte. Grunnprisen på dette ble fastsatt til 1,50 kr per kilo. Den var også mulighet for en større utbetaling til sildeoljeprodusenter som hadde et lavt fetttsyreinhold i varene sine. Denne *tilvirkningspremie* varierte fra 0,40 kr - 1,50 kr. Størrelsen ble avgjort utifra hvor stor prosentandel fetttsyre som var i sildeoljen, jo lavere fetttsyreprosent mer tilvirkningspremie. Om sildeoljen hadde mer en 25 prosent fettsyre ble også grunnprisen mindre, med 5 øre trekk per 5 prosent fetttsyre som var mer enn det ønskelige.¹⁴⁸

4.2.5 - Tran og Veras Spisefett

Det var også andre typer fett fettdirektoratet omsatte i 1918. Direktoratet kjøpte inn 10.500 tonn tran av blant annet torsk, sei, håkjerring, delfin, sel og hval. Vera Fettraffineri økte også sin produksjon i 1918. Vera var den bedriften som produserte mest spisefett i 1918. Fra 1. Februar 1918 til 31. Desember 1918 økte produksjonen jevnt, fra i underkant av 400.000 kilo spisefett i måneden, til et snitt på rundt 700.000 kilo på slutten av året. Også når det kom til dette spisefettet var det viktig at det ble godt mottatt og at smaken var god. I beretningene om Fettdirektoratets virksomhet kommer det flere plasser frem at publikum ikke var fornøyd med kvaliteten og smaken på de produkter som ble produsert.¹⁴⁹ Dette var saker som ble tatt på alvor i direktoratet, og man støttet seg til fettrådene for å gjennomgår fremstillingsmåtene på dette fett. Se tabell neste side.

147 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918* side 116. I *Stortingsforhandlinger 1919 Del 2c.*

148 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden 1ste Juli – 31te Desember 1918* side 204. I *Stortingsforhandlinger 1920 Del 2b.*

149 NTNU: Privatarkiv nr. Tek 1: Sigvald Schmidt-Nielsen Eske 29, Mappe 2. *Dr. Sopp*

Tabell 1: Produksjon av spisefett ved A/S Vera Fettraffineri i 1918¹⁵⁰

Måned	Produksjon Spisefett kg.
Februar	385.289
Mars	634.624
April	452.379
Mai	571.744
Juni	540.905
Juli	641.656
August	629.643
September	566.734
Oktober	835.732
November	719.139
Desember	622.117

4.2.6 - Fra Provianteringsdepartementet til Industriforsyningsdepartementet

Deler av Statens Fettdirektorat ble ved kgl.res. av 18. August 1918 overført fra Provianteringsdepartementet til Industriforsyningsdepartementet. Fra før vet vi at Provianteringsdepartementet hadde ved kgl.res. 12. April 1918 gitt mynighet til å innføre bestemmelser på innførsel på salg av flytende brensel, herunder også mineralske oljer. Denne bestemmelsen fulgte Statens Fettdirektorat i overførselen, slik at det nå var Industriforsyningsdepartementet som nå fikk myndigheten som omhandlet disse spørsmålene. Statens Fettdirektorat var blitt delt inn i to hovedavdelinger, Fettavdelingen og petroleums- og Bensinavdelingen. Det var sistnevnte petroleums- og bensinavdelingen som nå ble lagt under Industridepartementet. Fettavdelingen skulle fortsatt ligge under Provianteringsdepartementet. Derfor ser vi at det som tidligere var en to-delning av Statens Fettdirektorat hvor den delen som omhandlet proviantering til folket og levnettsmidler ble sortert under et direktorat, samtidig som det fett som gikk på industrielt bruk ble lagt under Industriforsyningsdepartementet.¹⁵¹

Som tidligere nevnt ble Industriforsyningsdepartementet opprettet i 1917. Det nyopprettede departementet hadde ansvaret for å regulere forsyningene både til sivil og militær industri. Myndighetene så det som nødvendig å innføre sterkere regulering av produksjon og handel. Industriforsyningsdepartementet fikk mange av de samme oppgavene som

150 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 7 – *Statens fettdirektorats beretning for tiden 1ste Juli – 31te Desember 1918* side 204. I *Stortingsforhandlinger 1920* Del 2b.

151 St. med. nr. 4 1922 – *Om Provianteringsdepartementets og de under hørende direktoraters virksomhet m.v.* Side 28.

Provieringsdepartementet også hadde. Ved opprettelsen av departementet ble det satt opp 9 hovedarbeidsoppgaver for Departementet. Disse er gjengitt i *Beretning om Industriforsyningsdepartementets virksomhet*. Det er spesielt tre av disse punktene som er av interesse i denne sammenhengen. I disse punktene kommer det fram at departementet skulle skaffe oversikt over råvarebeholdningene og produksjonsbetingelsene. Det skulle lede arbeidet vedrørende beslagleggelse av råvare som kunne nyttegjøres av staten, og fordele disse.¹⁵² Dette hadde flere likheter med både de oppgaver som Provianteringsdepartementet fikk, og de føringer som ble lagt på Statens Fettdirektorat av departementet. Fettdirektoratet hadde fortsatt i oppgave å skaffe oversikt over de fett og oljeressursene som var tilgjengelige, og gå til beslagleggelse om nødvendig. Industriforsyningsdepartementet ble delt opp i tre avdelinger hvor hver av avdelingene hadde sine spesifikke arbeidsområder.

Industriforsyningsdepartementet fikk også føringer på hvilke områder de ikke kunne arbeide med. «*Det er forutsætningen at alt av arbeide vedrørende levnetsmidler, saavel beslaglæggelse som fordeling derav, prisreguleringsbestemmelser etc. som nu skal henligge under Provianteringsdepartementet.*»¹⁵³ Det også slått fast ved kongelig resolusjon av 9 februar av 1917, at Provianteringsdepartementet bestemmelser for best mulig utnyttelse av petroleum og bensin var nå opphevet.

4.3 - 1919

Da det kom et nytt år på kalenderen hadde mye av Statens Fettdirektorats virke satt seg. Direktoratet hadde fått de oppgaver det var tiltenkt gjennom foregående år, og det var klart at det i grove trekk var to avdelinger som var gjeldende seg. Det var Petroleums- og bensinavdelingen og Fettavdelingen. Selv om direktoratets virke syntes å fungere bedre med en økende produksjon av fett- og oljeprodukter, skulle året 1919 bli begynnelsen på slutten for direktoratet. Da første verdenskrig var slutt 11. November 1918 ble det også gjort forandringer i hvordan myndighetene fulgte opp det strengt regulerte fettet.

Selv om verdenskrigen var over, fortsatte statlige fettforvaltningen. Dette ble gjort først og fremst for å sikre en stabil tilførsel av fett til det norske markedet. Utover våren 1919 ble restriksjonene på fettomsetningen hevet, samtidig som det ble satt igang arbeid med å få avsatt store reserveholdninger av fettstoffer til utlandet. En kommisjon, som under fettdirektørens ledelse reiste til London og Paris i februar 1919, fikk lov å selge opp til 10000 tonn spise fett til Tyskland. Senere

152 St. med. nr. 14 for 1922. *Beretning om Industriforsyningsdepartementets virksomhet*. Bilag, side 7.

153 St. med. nr. 14 for 1922. *Beretning om Industriforsyningsdepartementets virksomhet*. Bilag, side 7.

ble også restbeholdningen av statens industrielle tran og fettstoffer solgt til Tyskland.¹⁵⁴

Det tok ikke mange måneder etter krigens slutt før staten begynte å oppheve flere av påbudene og forbudene staten hadde innført under kriseadministrasjonen. 31. januar 1919 kom de første regelendringene som hadde virkning for Statens Fettdirektorat. Forbudet mot å bruke flytende brensel på båter ble opphevet. Industriforsyningsdepartementet bestemte at fra og med 15. februar ble rasjoneringen på råolje opphevet, mens rasjoneringen på bensin og petroleum ble opphevet fra henholdsvis mars og april samme år. Fra 14. februar ble statens enerett på kjøp av vegetabiliske og animalske oljer opphevet. Dagen etter, 15. februar, var det statens enerett på å salg av alle sorter transformatoroljer som ble opphevet. Disse endringer berørte først og fremst petroleums- og bensinavdelingen.¹⁵⁵

Ved kongelig resolusjon av 14. februar 1919 ble det bestemt at forbudet med å inngå kontrakter med andre enn staten for fremstilling av blant annet sildeolje og kraftfor kom til å bli opphevet fra 3. mars 1919. Av praktiske grunner ble leveringsfristen på tran satt til 15. Mars, slik at staten kunne levere alt av innkjøpt tran før den 3. Mars.¹⁵⁶

Fordi det enda ikke var kommet til en formell fredsavtale mellom de krigførende makter stanset ikke den statlige produksjonen ved Vera. Norske myndigheter antok at en fredsslutning kom til å skje i nærmeste fremtid. Myndighetene ble derfor enig med Vera om en tilleggsavtale for avviklingen av statens drift ved Vera. Dette var et tillegg til den avtalen de hadde blitt enige om 13. november 1917. I løpet av høsten ble Vera ferdig med herdingen av statens oljer, selv om fettraffineriet ikke var helt ferdig med å gjøre avfallstoffer fra herdingen til salgsvare.¹⁵⁷

Statens lagre på spisefett hadde gjennom denne perioden fått store lagerbeholdninger. I takt med at myndighetene forventet at *normale* tider var på vei, ønsket staten å kvitte seg med endel av disse varene. Provisjonsdepartementet sendte derfor en kommisjon til både London og Paris i håp om å forhandle frem en avtale. Denne avtalen skulle hjelpe Staten med å selge landets overflødige beholdninger av fiskevarer, fiskeoljer og fettstoffer. Som resultat av denne kommisjonens arbeid, hvor direktøren for Fettdirektoratet var medlem, oppnådde staten en tillatelse fra ententemaktene til å selge blant annet 10.000 tonn spisefett. Spisefettet fikk en pris på 3,50 kr. kg. som ble den del av finansavtalen som ble opprettet mellom tyske og norske myndigheter. Det kom også istand en avtale om å selge 750.000 tønner med salt sild, tran, fettstoffer, medisintan, hvalolje og linolje. Når det kom til spisefettet ble det også her en diskusjon angående kvaliteten, som det

154 Keilhau 1937: 257

155 St. med. nr. 4 - *Om Provisjonsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – *Statens fettdirektorats beretning for 1919* side 196. I *Stortingsforhandlinger 1921 Del 2b.*

156 St. med. nr. 4 - *Om Provisjonsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – *Statens fettdirektorats beretning for 1919* side 196. I *Stortingsforhandlinger 1921 Del 2b.*

157 St. med. nr. 4 - *Om Provisjonsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – *Statens fettdirektorats beretning for 1919* side 197. I *Stortingsforhandlinger 1921 Del 2b.*

også hadde vært i Norge. Cirka 2000 fat av spisefettet ønsket ikke Tyskland å ta imot på grunn av kvaliteten. Det ble også solgt diverse typer fettstoffer til Finland, Sverige, og Danmark som del av varebyttehandelen med disse landene.¹⁵⁸

Statens Fettdirektorat gjorde opp årsregnskapet for 1919 med et driftoverskudd på 150.000 kr. Varebeholdning var anslått å være verdt 3,5 millioner kroner. Det meste av denne varebeholdningen var allerede solgt, men ikke levert, slik at resten kom til å bli forsøkt solgt det påfølgende året.¹⁵⁹

Statens Fettdirektorat og Statens Hvalfangstkontor ble gjennom kongelig resolusjon av 25. april 1919 midlertidig overført fra Provianteringsdepartementet til Industriforsyningsdepartementet. Denne overføringen ble gjort permanent 15. oktober 1919. Fra nå var hele Statens fettdirektorat underlagt industriforsyningsdepartementets administrasjon. Selv om Industriforsyningsdepartementet overtok Statens fettdirektorat, fikk det nyplasserte direktoratet nye arbeidsoppgaver. Etter at petroleum og fettavdelingen var blitt flyttet fra Provianteringsdepartementet til Industriforsyningsdepartementet var Statens Fettdirektorat hovedoppgaver å ha kontroll over fett. Dette var både fett som skulle brukes til ernæring og fett som skulle gå til til industriforsyning. Det er viktig å presisere at det nå var de resterende delene av fettdirektoratet som ble samlet under Industriforsyningsdepartementet.

Helt fra opprettelsen av Statens Fettdirektorat var det mye utskiftninger på det organisatoriske planet. For det første har vi nevnt tidligere at det både ble opprettet fettråd til støtte for Fettdirektoratet, og overføring av petroleum- og bensinavdelingen fra Provianteringsdepartementet til Industriforsyningsdepartementet.

4.4 - 1920

På vårparten av 1920 hadde oljeselskapenes beholdninger av bensin blitt sterkt redusert på grunn av manglende tonnasje. Dette førte til at Fettdirektoratet sammen med Industriforsyningsdepartementet på nytt ønsket å innføre rasjonering på bensin. Rasjonering på bensin ble som tidligere nevnt innført ved kongelig resolusjon 9. februar 1917 som gav Provianteringsdepartementet skulle treffe bestemmelser om «*den best mulige utnyttelse av petroleum og bensin*». Denne bestemmelsen ble opphevet i august 1918 uten at noen ny resolusjon kom istedet. Av denne grunn var myndighetene nå nødt til å utarbeide en ny resolusjon omhandlende bensin og petroleum. Resolusjonen kom 18. April 1920 der det ble bestemt at Industriforsyningsdepartementet, og senere Handelsdepartementet

158 St. med. nr. 4 - Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 10 – Statens fettdirektorats beretning for 1919 side 197. I Stortingsforhandlinger 1921 Del 2b.

159 St. med. nr. 4 - Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 10 – Statens fettdirektorats beretning for 1919 side 197. I Stortingsforhandlinger 1921 Del 2b.

fikk myndighet til å treffe bestemmelser om omsetning, forbruk og annen benyttelse av bensin og bensinblandinger. Selv om denne resolusjonen kom, ble aldri rasjoneringen satt iverk. Om dette hadde skjedd hadde man blitt nødt til å gjenopprette bensin- og petroleumsavdelingen som ble nedlagt i 1919. Senere samme år ble man igjen vitne til at det igjen ble en overflytting av ansvar mellom Industriforsyningsdepartementet og Provianteringsdepartementet. Denne gangen skjedde overflyttingen mellom disse to organene da Industriforsyningsdepartementet ble nedlagt og Provianteringsdepartementet overtok alle spørsmål vedrørende landets fett- og oljeforsyning.¹⁶⁰

Selve arbeidet til Fettdirektoratet dette året gikk ut på å selge og levere direktoratets restbeholdninger av fettstoffer. Det kommer frem av beretningene til direktoratet at dette var en vanskelig jobb, hvor de til slutt likevel klarte det å få solgt unna det meste av sine lagre. Dette gjorde at direktoratet klarte å skaffe et driftsoverskudd også dette året.¹⁶¹

Striden mellom tyske myndigheter og Statens Fettdirektorat om leveransen på 2000 fat spiseolje som ikke levde opp til den kvaliteten tyske myndigheter mente den burde ha, ble ført av den tyske regjeringens representant, konsul Hinsch. Salgskontrakten inneholdt bestemmelser om hva som skulle skje ved reklamasjon på varene. I henhold til kontrakten ble saken lagt frem for Kristiania Børs' voldgiftrett, hvor saken ble avvist. Avslaget førte til at de resterende 2000 fatene av denne avtalen ble sendt til Tyskland sommeren 1920. Fettdirektoratet satt da igjen med ca 280 fat med spisefett, og håpet på å kunne selge dette til den Ungarske regjeringen. Denne avtalen ble det aldri noe av etter at Handelsdepartementet bestemte at dette skulle selges innenlands for en lavere pris.¹⁶² Et annet oppdrag som ble lagt på fettdirektoratet i 1920 var at det skulle stilles 100 tønner dampmedisintran til disposisjon for *Hungersnødkomiteen* for tysk-Østerrike. Utgiftene til dette skulle inntas i driftregnskapet for Statens Fettdirektorat. Fettdirektoratet hadde da allerede solgt hele sin beholdning av medisintran, så dette partiet måtte kjøpes inn.¹⁶³

160 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – *Statens fettdirektorats beretning for 1919* side 103. I *Stortingsforhandlinger 1922 Del 2b.*

161 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – *Statens fettdirektorats beretning for 1919* side 103. I *Stortingsforhandlinger 1922 Del 2b.*

162 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – *Statens fettdirektorats beretning for 1919* side 103. I *Stortingsforhandlinger 1922 Del 2b.*

163 St. med. nr. 4 - *Om Provianteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – *Statens fettdirektorats beretning for 1919* side 103. I *Stortingsforhandlinger 1922 Del 2b.*

4.5 - Avvikling av Fettdirektoratet

Raskt etter fredsslutningen kom det et økende krav at kriseadministrasjonene måtte avvikles. Dette kravet rettet seg spesielt mot Industriforsyningsdepartementet, og det var næringslivets ønske at det ble avviklet så fort som mulig. Næringslivet var lei av forbud, kontroll og reguleringer samtidig som næringslivet mente det var en uvilje fra Venstre og Arbeiderpartiet mot «*industrifolkernes departement*». Statens Fettdirektorat var en av de første organene som ble overført under denne perioden, og ble overført til Handelsdepartementet.¹⁶⁴

9. April 1920 ble det meddelt i st.med.nr. 10 at Statens Fettdirektorat skulle avvikles. På dette tidspunktet sa Haakon Hauan at det eneste som enda holdt liv i Fettdirektoratet var en «*verserende voldsgiftsak mellom Staten og Vera fettraffineri*».

Saken mellom Staten og Vera gikk ut på at Vera mente staten ikke hadde betalt for de tjenester som Vera mente de hadde krav på. I en skrivelse fra 10. oktober 1919 kommer det frem hvilke punkter Vera mente det ikke hadde fått betaling for. Herunder var det tjenester Vera mente staten ikke hadde betalt for, da staten drev fettraffineriet. Det var også ført opp tilleggsutgifter på lagring etter at driften for staten opphøyde. Tilsammen mente Vera at de hadde krav på 1.482.182 kr i tilgodegjørelser som staten ikke hadde betalt.¹⁶⁵

Haakon Hauan som var direktør i fettdirektoratet i 1918, skrev i et brev til høyesterettsadvokat Herman Christiansen datert 6. november 1920 at regnskapene i denne perioden ikke ble ført slik at man kunne få full oversikt over hvor mye ferdige varer egentlig kostet. Hauan refererte til kalkyler som var utarbeidet av Schmidt-Nielsen, som Hauan mente hadde for lave kalkyler på svinn. Hauan mente også at prisene på biprodukter for produksjonen var satt for høyt. Det ble derfor utarbeidet en ny kalkyle av Haakon Hauan. Han mente det var bestemt mellom Schmidt-Nielsen og Vera at det ikke skulle hærdes oljer som inneholdt mer enn 10% syrer, og derfor falt spørsmålet om ekstrabetaling bort.¹⁶⁶ Regnskapene viser at dette var en ad hoc løsning ved at private selskaper skulle drive produksjon for staten. Regnskapene og kalkylene ble ikke nøye satt opp, og derfor mente Vera at de hadde fått ekstrautgifter vedrørende produksjonen for staten.

Det hadde allerede våren 1918 fra Statens side vært snakk om å bryte kontrakten med Vera. Bakgrunnen for dette var først og fremst en utbredt misnøye med Veras produkter, og at Vera hadde økt kjemikalieforbruket og nedsatt produksjonen. DeNoFa på sin side gav sterkt påtrykk for at staten skulle heve kontrakten med Vera. På den måten kunne denne produksjonen kanskje flyttes til DeNoFa. Dett viser at det var en kamp mellom de næringsdrivende også under krigen for å få til kontrakter. Før krigen hadde kontraktene gått i retning av andre næringsdrivende for kjøp og salg,

164 Tønnesson 1979: 28

165 NTNU: Privatarkiv nr. Tek 1: Sigvald Schmidt-Nielsen, Eske 32B, Mappe 25A. *Vera (Avslutning)*

166 NTNU: Privatarkiv nr. Tek 1: Sigvald Schmidt-Nielsen, Eske 32B, Mappe 25A. *Vera (Avslutning)*

hvor det under krigen, da staten hadde monopol på kjøp og salg, var det nå et ønske å få produsere for staten.

I kildemateriellet har det at mangel på ressurser ikke vært mulig å finne ut hva som ble avslutningen på saken mellom staten og Vera. I fettdirektoratets beretning for året 1920 ble det presisert at uansett uslag i saken mellom staten og Vera, skulle dette regnskapsføres hos Provisianeringsdepartementet, og ikke hos Statens Fettdirektorat.¹⁶⁷

Alle statens krisedirektorater hadde blitt drevet med underskudd, untatt Statens Fettdirektorat. Frem til 31. desember 1920 var det regnet ut et overskudd på 630 000 kroner på en samlet omsetning på 170 millioner kroner.¹⁶⁸

Ved kongelig resolusjon av 23. desember 1920 ble direktør Sollied, som den siste ansatte i fettdirektoratet, oppsagt med fratredelse 1. juli 1921.¹⁶⁹

4.6 - Avslutning

Ved opprettelsen av Statens Fettdirektorat i Februar 1918, fikk direktoratet i oppgave å behandle alle spørsmål angående fett- og oljeprodukter. Direktoratet hadde ansvar for innkjøp av fett og oljeprodukter og kontroll over produksjon og lagerbeholdning.

Statens Fettdirektorat var bestående av to hovedavdelinger; en fettavdeling og en petroleums- og bensinavdeling. I tillegg hadde direktoratet et *fettråd* bestående av representanter fra Provisianeringsdepartementet og Industriforsyningsdepartementet. Som leder for Statens Fettdirektorat ble Haakon Hauan utnevnt ved direktoratets opprettelse i 1918. Senere samme år gikk Hauan over til å bli statsråd Industriforsyningsdepartementet. Den nye lederen som ble valgt var Peter Ravn Sollied.

Fettdirektoratet overtok blant annet produksjonen og lagringen ved Vera og DeNoFa som var de to største bedriftene innenfor fett- og oljeindustrien i Norge. Staten startet med produksjon av margarin i 1918 for å skaffe billig margarin til befolkningen. Den statlige produksjonen var et av flere eksempler på at Fettdirektoratet aktivt jobbet for å skaffe levnetsmidler til «*det brede lag av befolkningen*». På grunn av krigens avslutning ble ikke slik statlig produksjon av sildeolje opprettet, selv om planene om dette var kommet langt.

167 St. med. nr. 4 - *Om Provisianeringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – Statens fettdirektorats beretning for 1919 side 104. I *Stortingsforhandlinger* 1922 Del 2b.

168 St. med. nr. 4 - *Om Provisianeringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – Statens fettdirektorats beretning for 1919 side 104. I *Stortingsforhandlinger* 1922 Del 2b.

169 St. med. nr. 4 - *Om Provisianeringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.* Bilag 10 – Statens fettdirektorats beretning for 1919 side 104. I *Stortingsforhandlinger* 1922 Del 2b.

Ved krigens slutt startet myndighetene straks med å bygge ned kriseadministrasjonene som var blitt opprettet, og statens fettdirektorat var en av disse. Statens monopol på kjøp og salg av fett- og oljesorter ble opphevet, og normale tider var på vei. Mot slutten av direktoratets periode var fokuset lagt på å kvitte seg med de lagrene staten hadde til rådighet, slik at direktoratet kunne oppløses. Flere av de oppgavene som Statens Fettdirektorat hadde som fortsatt skulle være statlig regulering på ble overført til Handelsdepartementet.

5 - Konklusjon

I denne oppgaven handler om hvordan myndighetene håndterte fett- og oljemangelen under første verdenskrig. Første verdenskrig var en brytningstid i den norske sentraladministrasjonens historie. Statens myndighetsområde ble utvidet, og en rekke nye statlige organer ble opprettet. I Hovedproblemstilling som vi ønsket å svare på; *Hvorfor ble Statens Fettdirektorat opprettet, og hvilke oppgaver fikk Statens Fettdirektorat?*

I 1914 ble Provianteringskommisjonen opprettet, med lokale råd som skulle treffebestemmelser i landets forsyning med forbruksartikler, regulere salget og fastsette prisene.¹⁷⁰ Det viste seg midlertidig at dette arbeidet trengte et større organ til å opprettholde forsyningene til landet. Provianteringsdepartementet ble opprettet i 1916, og skulle behandle «*saker angående landets forsyning av levnetsmidler og andre fornødenhetsartikler.*» Selv om argumentasjonen for opprettelsen var at arbeidsmengden til kommisjonen hadde økt og krigen stilte større krav. Provianteringskommisjonen ble sterkt kritisert, blant annet for det arbeidet de hadde gjort for å sikre fisk til befolkningen. I 1917 ble Industriforsyningsdepartementet opprettet, hvor målet var å sikre forsyningen til industrien. Disse forsyningene hadde vært lite regulert i forhold til mat og brensnelsforsyningen. Etter USAs inntreden i krigen i 1917, ble det vanskeligere for nøytrale stater å skaffe seg forsyninger. Forsyningene fra USA hadde vært viktig for den norske industrien, men nå ble tilførselen også derfra stengt av. Fett- og oljemangelen i Norge ble gradvis verre. Det ble derfor opprettet statlige komiteer som skulle diskutere hvordan fett- og olje skulle reguleres, på grunn av de kryssende interessene mellom Provianteringsdepartementet og Industriforsyningsdepartementet.

Den norske fett- og oljenæringen ble også regulert. Staten overtok produksjon og lagrene ved DeNoFa og Vera Fettraffineri. Det var to av de største bedriftene innenfor næringen. Staten innførte dessuten monopol på all handel og oppbevaring av fett- og oljeartikler. Private bedrifter måtte avstå alle typer av dette til staten. På grunn av fett- og oljemangelen, ble det startet hvalfangst på statens regning. Den statlige hvalfangsten ble konsentrert langs kysten av Norge, hvor det tidligere hadde vært totalforbud mot fangst.

Statens Fettdirektorat ble opprettet i februar 1918 ble gjort på grunn av krigens ekstraordinære behov. Direktoratet skulle behandle alle spørsmål som omhandlet forsyninger av fett og oljer. Direktoratet ble delt opp i to hovedavdelinger, Fettavdelingen og Bensin- og Petroleumsavdelingen. Det ble også opprettet et statlig råd som skulle være et rådgivende organ for direktoratet. Fettrådet hadde medlemmer både fra Industriforsyningsdepartementet og fra

170 Tønnesson 1979: 5

Provisianteringsdepartementet. Direktoratet hadde fem sentrale arbeidsoppgaver:

1. Føre statistikk over fettstoffer
2. Innkjøp og kontroll av fettstoffer
3. Herding og raffinering av fettstoffer
4. Fordeling av ikke matnyttig fett til industriformål
5. Dispensasjoner (Hvordan fettstoffer uten klar bruksområde kunne utnyttes)

Direktoratet stod derfor for hele «forsyningsprosessen» fra innkjøp til salg til forbrukerne. Ansvar for direktoratet gikk mellom industriforsyningsdepartementet og Provisianteringsdepartementet, og det var stadig overføring av ansvar mellom de to departementene. Statens Fettdirektorat fikk aldri en stabil struktur i det arbeidet de gjorde, og fikk et visst ad hoc preg. På grunn av krigens slutt i november 1918, hadde direktoratet en kort levetid. Fettdirektoratet ble overført til Handelsdepartementet, hvor det fikk i oppgave å selge de lagrene av fett og oljer som staten hadde opparbeidet seg.

I kapittel 2 ble årsakene til at kriseorganer ble opprettet drøftet. De alliertes økonomiske press ble gjennomført med blokade og eksportforbud av hvalolje som ble sett på som *betinget kontrabande*. Britiske myndigheter mente de hadde folkerettslig grunnlag gjennom *Londondeklarasjonen* for å forhindre at hvaloljen og glyserinen nådde Tyskland. Fra Tysklands side ble Nordsjøen fra 1915 ansett som *Kriegsgebiet* eller krigsområde. Dette førte til at alle skip uansett nasjonalitet ble ansett som legitime mål.

Den norske hvalfangstnæringen ble også rammet av økonomisk press fra Storbritannia. Britiske myndigheter ga ikke gi fangstløyver til norske skip som drev hvalfangst i Antarktisk. Disse hendelsene var direkte årsaker til at fett- og oljeimporten til Norge ble så lav at statlige organer ble opprettet for å regulere og fordele det som fantes av fett- og oljestoffer.

Det som startet som provianteringskommisjon med lokale provianteringsråd, ble etterhvert som arbeidsmengden økte, utviklet til å bli egne departementer. I stortinget ble det diskutert hvilke tiltak som måtte gjøres fra et statlig plan. I starten av krigen var forhandlingene på stortinget preget av samarbeid, og det var sjelden det var saker man ikke kom til enighet i. Grunnen til dette var at Stortinget og regjeringen mente at krigen kom til å bli kortvarig. Statsminister Gunnar Knudsen kom med et estimat på krigens lengde på 2-3 måneder.

Etterhvert som krigen trakk ut i tid, og statens myndighetsområde ble større, økte også kritikken mot kriseadministrasjonen. Venstre regjeringen ble anklaget for å drive statssosialisme, og at Venstre hadde trumfet gjennom sin politikk uten å forhandle med andre.

Venstre og Statsminister Gunnar Knudsen argumenterte med at økt statlig reegulering av

økonomien var nødvendig på grunn av krigens innvirkning. Som folkeparti var Venstre derfor forpliktet til å gripe inn for å sikre befolkningen levnetsmidler. Statsråd Stuevold-Hansen hadde en mer ideologisk tilnærming til saken, og mente dette var en politikk som fortsettes også etter at krigen var slutt. Ved at utjevne den skjeve fordelingen i samfunnet var økt statlig regulering et viktig bidrag til sosialpolitikken. Stuevold-Hansens argumentet ble til dels støttet av Johan Castberg. Castbergs ønsket en radikaliserings av staten, slik at det var staten som skulle sikre sosial rettferdighet.

I innledningskapitlet redegjorde vi for Trond Nordbys tese om negativ eller positiv intervensjon i politikken.¹⁷¹ Ut ifra de funnene vi har gjort kan det ikke sies for eller imot om denne intervensjonen med statlige kriseorgan var positiv eller negativ. Selv om partiet Venstre var enig i hvilken vei krisepolitikken skulle ta, var partiet internt uenig i begrunnelsen. Mens Gunnar Knudsen så på økt myndighetsområde for staten som en negativ intervensjon i politikken, ble det argumentert fra Stuevold-Hansen og Castberg at dette var en form sosialpolitikk som var kommet for å bli. Senere delte også Gunnar Knudsen synet om at dette var en form for sosialpolitikk. Staten måtte regulere for å utjevne de sosiale forskjellene i befolkningen. Gunnar Knudsen proklamere at den frie konkurransen ikke lengre eksisterte¹⁷²

Jeg vil trekke frem et eksempel fra det danske folketinget, som kan gi et bilde av situasjonen i Danmark som ikke var helt ulikt den man hadde i Norge. Den danske politikeren Ove Rode sa under Folketingets aftensmøte 26.10.1916 «*Når verden samler sine erfaringer fra disse år og studerer de metoder, som er anvendte.... og som vil være guldgruber for fremtidens politikk... så vil man se fællesskabets idé triumfere i et opbygningsarbeje*». ¹⁷³ Det Rode minner mye om den sosialliberalistiske holdningen vi også så i Norge.

Ved avviklingen av kriseadministrasjonen var det flere av tiltakene som ble videreført, men dette gjaldt ikke for Statens Fettdirektorat. Det hadde blitt opprettet kun for å håndtere en akutt nødsituasjon, og ble derfor avviklet så raskt som mulig etter krigen.

171 Slagstad 1998: 141

172 Wyller 1959/60: 321-322

173 Thomsen, Niels: *Industri, stat og samfund 1870-1939 – Dansk industri efter 1870*. Odense 1991 side 226.

Kilder og litteratur:

Berg, Roald: *Norge på egen hånd 1905-1920 - Bind 2 Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo 1995.

Eide, Erik Gotteberg, *Klin Kokos: Kommunal Krisehåndtering under første verdenskrig*. Bergen: Universitetet i Bergen 2010.

Fuglum, Per: *En skute – en skipper – Gunnar Knudsen som statsminister*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag, 1989.

Furre, Berge: *Norsk historie 1914 – 2000 Industrisamfunnet – frå vokterise til framtidsvil*. Oslo 1999

Keilhau, Wilhelm: *Norge og verdenskrigen*. Oslo: Aschehoug, 1927.

Kjeldstadli, Knut, *Aschehougs Norges Historie 1905-35 - Et splittet samfunn*. Oslo: Aschehoug, 1996.

Klausen, Kurt Klaudi. *Laissez-faire i Statsvitenskapelig leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget, 2004.

Kolderup, Niels Henrik. *Bergen Høireforening 1883-1933*. Bergen: John Grieg Forlag, 1933.

Levitt, Steven D. Og Stephen J. Dubner: *Superfreakonomics – Global nedkjøling, Patriotiske prostituerte og hvorfor selvmordsbombere bør kjøpe livsforsikring*. Oversatt av Øyvor Dalan Vik. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2010.

Nordby, Trond: *Venstre i Valg 1906-36 – En analyse av det politisk-ideologiske innholdet i partiprogrammene*. Oslo: Universitetet i Oslo, 1972.

Riste, Olav: *Norway's Foreign Relations – A history*, Oslo: Universitetsforlaget, 2004.

Slagstad, Rune, *De Nasjonale Strateger*. Oslo: Pax Forlag, 2006.

Stuevold-Hansen, Birger. *Venstres Provianteringspolitikk i Norges Venstreforenings skrifter Nr. 11 1918*.

Thomsen, Niels: *Industri, stat og samfund 1870-1939 – Dansk industri efter 1870*. Odense 1991

Tønnessen, Joh. H.: *Verdensfangsten 1883-1924 – Del II 1914-1924*. Sandefjord: Norges Hvalfangstforbund, 1969.

Tønnesson, Kåre D. *Sentraladministrasjonens historie - Bind 4 1914-1940*. Oslo: Universitetsforlaget, 1979.

Wyller, Thomas Chr. *Utvidelsen av statens myndighetsområde i Norge under første verdenskrig*. I Historisk Tidsskrift 1959/60 nr. 39.

Artikler:

Farmand - Næringslivets Ukemagasin: 18. september 1915 25. årgang

Farmand - Næringslivets Ukemagasin: 25. mars 1916 nr. 12 26. årgang

Farmand - Næringslivets Ukemagasin: 2. september 1916 nr. 35 26. årgang

Farmand - Næringslivets Ukemagasin: 4. mai 1918 nr. 18 28. årgang

Stortingsforhandlinger:

Departements-tidende Nr. 38 17. September 1914 i Departements-tidende 1914

Nr. 278. 1916 25. Juli – *Om provianteringskommissionens virksomhet og forespørsel fra repr. Castberg om forføininger i anledning av dyrtiden.* Stortingsfohandlingene 1916 Del 7b.

Odelstingspreposisjoner:

Ot. prp. nr. 17. 1916 *Om utfærdigelse av en lov om forandring i lov av 20 august 1915 om foranstaltninger til at sikre og ordne landets forsyning med livsfornødenheter.*

Stortingsmeldinger:

St. med. nr. 14 1918 - *Om Provanteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v.*

St. med. nr. 4 1919 - *Om Provanteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden februar – 30te Juni 1918*

St. med. nr. 4 1920 - *Om Provanteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 7 – Statens fettdirektorats beretning for tiden 1ste Juli – 31te Desember 1918*

St. med. nr. 4 1921 - *Om Provanteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 10 – Statens fettdirektorats beretning for 1919*

St. med. nr. 4 1922 - *Om Provanteringsdepartementets og de under hørende direktoraters virksomhet m.v.*

St. med. nr. 4 1922 - *Om Provanteringsdepartementets og de under dette hørende direktørers virksomhet m.v. Bilag 10 – Statens fettdirektorats beretning for 1919*

St. med. 14 - 1922: *Beretning om Industriforsyningsdepartementets virksomhet.*

Kongelige Resolusjoner:

Kgl.Res. Nr 2 av 11. Januar 1917: *Nedsettelse av Statens Fettkomite på 3 medlemmer: Professor Schmidt-Nielsen, Direktør Hauan og Direktør Lütcherath.*

SSB:

Norges Offisielle statistik VI.70: *Norges Handel 1914.* Kristiania 1916.

Norges Offisielle statistik VI.97: *Norges Handel 1915.* Kristiania 1917.

Norges Offisielle statistik VI.130: *Norges Handel 1916.* Kristiania 1918.

Norges Offisielle statistik VI.154: *Norges Handel 1917.* Kristiania 1919.

Norges Offisielle statistik VI.176: *Norges Handel 1918.* Kristiania 1918.

Arkiv:

De Nordiske Fabrikker. Manuskript til De Nordiske Fabrikker AS Historie: *Hva skal hvalfettet brukes til?*

NTNU – Privatarkiv Tek.1 – *Sigvald Schmidt-Nielsen*

Statens Fettdirektorat – Fettavdelingen, *Inn- og utgående korrespondanse*: RA/S-2456/D/Da/L0050, Riksarkivet Oslo

Statens Fettdirektorat – Fettavdelingen, *Memorialbilag 11.1917-12.1917*: RA/S-2456/C/Cb/L0007, Riksarkivet Oslo

Nettkilder:

Arntzen, Jon Gunnar. «Peter Sollied» Store Norske Leksikon. Hentet: 23. Januar, 2012 http://snl.no/Peter_Sollied

Arntzen, Jon Gunnar. «Sigvald Schmidt-Nielsen» Store Norske Leksikon. Hentet: 11. November, 2011
http://snl.no/Sigval_Schmidt-Nielsen

Ore, Sven. «Olje av linfrø» Store Norske Leksikon. Hentet: 2. Mars, 2012 http://snl.no/linolje/olje_fra_linfrø